

BURDUR İLAHİYAT DERGİSİ

Burdur Theology Journal

(Kasım / November 2024) Özel Sayı: Gazze | e-ISSN: 2980-2407

Modern Türk Şiirinde Kudüs'ün Ele Alınmasında Miraç'ın ve Peygamber Kıssalarının Yeri

The Place of Miraj and the Stories of the Prophet in the Treatment of Jerusalem as a Theme in Modern
Turkish Poetry

Betül ÜNLÜ KOCAKOÇ

<https://orcid.org/0009-0001-0254-0970>

betulunlukocakoc@gmail.com

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi | <https://ror.org/04mma4681>

Yüksek Lisans Öğrencisi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
Master Student, Fatih Sultan Mehmet Waqf University, Institute of Social Sciences, Department of Turkish Language
and Literature, İstanbul, Türkiye

Atıf | Cites As

Ünlü Kocakoç, Betül. "Modern Türk Şiirinde Kudüs'ün Ele Alınmasında Miraç'ın ve Peygamber
Kıssalarının Yeri". *Burdur İlahiyat Dergisi* Özel Sayı: Gazze (Kasım 2024), 56-94.

<https://doi.org/10.59932/burdurilahiyat.1575481>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü/Article Types	: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Received	: 29 Ekim/October 2024
Kabul Tarihi/Accepted	: 29 Kasım/November 2024
Yayın Tarihi/Published	: 30 Kasım/November 2024

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Betül ÜNLÜ KOCAKOÇ.

Çıkar Çatışması/Conflicts of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / The author(s) has no conflict of interest to declare.

Finansman/Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. / The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Etik Bildirim/Complaints: ifd@mehmetakif.edu.tr

Telif Hakkı & Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları **CC BY-NC 4.0** lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**.

The Place of Miraj and the Stories of the Prophet in the Treatment of Jerusalem as a Theme in Modern Turkish Poetry

Abstract

Jerusalem is a very important holy city in all three heavenly religions, Judaism, Christianity and Islam. The sufferings of Moses the Prophet, Zachariah the Prophet, Jacob the Prophet, Joseph the Prophet, Ishmael the Prophet and Jesus the Prophet are hidden in this city, which is the home of the Prophets. Solomon the Prophet, David the Prophet, and Abraham the Prophet were also found within the boundaries of this blessed city.

Due to its historical, geographical, and religious significance, Jerusalem has been governed by individuals and states belonging to different nations and civilizations throughout various periods. The main reason Jerusalem is important for Muslims is that the miracle of the Prophet Muhammad's Miraj took place there, and Al-Aqsa Mosque was the first Qibla for Muslims.

During the Classical Turkish Poetry period, Jerusalem, governed by Islamic civilization and known as a free and safe land, was described in hacnâme or "narratives of pilgrimages", fetihnâme or "narratives of conquests", sayâhatnâme or "books of travels" and mirâjnâme or "poetry on the Night Journey and Ascension" for its virtues and sanctity. In the Turkish literature of the Republican era and beyond, Jerusalem was under occupation. Since the writers and poets of the Republican era focused on internal issues, they were unable to direct their perspectives toward the Middle East and Jerusalem. Sezai Karakoç was the first person who brought Jerusalem to modern Turkish poetry. Poets such as Nuri Pakdil, Cahit Zarifoğlu, Akif İnan have followed Karakoç.

Although some poet groups of the Republican Era turned their attention to the Middle East, the poetry of this region did not become loud in their lines since they did not embrace or engage with it through an Islamic sensitivity. Modern Turkish poets, gathered around literary journals that have multiplied in number over time, have written poems that criticize Israel's persecution of Jerusalem and protect Jerusalem. Although modern poetry fundamentally focuses on individual emotions and images, poets have incorporated similar themes and narratives in their works while using different images for common issues. Jerusalem is a common concern for poets, and the main subjects, figures, and events associated with Jerusalem have been included in their poetry. The stories of the prophets and the miracle of the Miraj are among these shared narratives and themes.

Poets have written poems criticizing the genocide that committed by Israel in Gaza since October 7, 2023. In some of these poems, Jerusalem and Gaza are mentioned together, and the miracle of the Miraj and the prophets associated with Jerusalem are also addressed in the poetry of Gaza. In this article, various literary magazines and poetry books have been scanned to identify Jerusalem and Gaza-themed poems written by modern Turkish poets, and it is aimed to reveal the relevance of the poems to the miracle of miraj and the stories of the prophet.

Keywords: Jerusalem, Al-Aqsa Mosque, Classical Turkish Poetry, Modern Turkish Poetry, Miraj, Stories of the prophets, Gaza, Genocide.

Modern Türk Şiirinde Kudüs'ün Ele Alınmasında Miraç'ın ve Peygamber Kıssalarının Yeri*

Öz

Kudüs; Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet olmak üzere üç semavi dinde de oldukça önemli kutsal bir beldedir. Hz. Mâsâ, Hz. Zekeriyâ, Hz. Ya'küb, Hz. Yûsuf, Hz. İsmâil ve Hz. İsâ'nın acıları Peygamberler yurdu olan bu şehirde gizlidir. Hz. Süleyman, Hz. Dâvud, Hz. İbrâhim de bu mübarek şehrin sınırları içinde bulunmuştur.

Tarihi, coğrafi ve dini açıdan önemi sebebiyle Kudüs, farklı dönemlerde farklı millet ve medeniyete mensup kişi ve devletler tarafından yönetilmiştir. Müslümanlar için Kudüs'ün önemli olmasının asıl sebebi ise Hz. Muhammed'in miraç mucizesinin burada gerçekleşmesi ve Mescid-i Aksâ'nın Müslümanların ilk kiblesi olmasıdır.

Klasik Türk Şiiri döneminde İslam medeniyetiyle yönetilen, özgür ve güvenli bir belde olan Kudüs; hacnâmelerde, fetihnâmelerde, seyâhatnâmelerde ve miraçnâmelerde faziletleri ve kutsiyeti dolayısıyla anlatılır. Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı ve sonrasındaysa Kudüs, işgal altındadır. Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı yazar ve şairleri iç sorunlara yöneldikleri için bakış açılarını Orta Doğu ve Kudüs'e yönelmemişlerdir. Kudüs'ü Modern Türk şiirine taşıyan ilk isim Sezai Karakoç olmuştur. Nuri Pakdil, Cahit Zarifoğlu, Akif İnan gibi şairler Karakoç'u takip etmiştir. Cumhuriyet Dönemi şair topluluklarından bazıları, Orta Doğu'ya yönelseler de Orta Doğu'yu İslamî bir hassasiyetle sahiplenmedikleri ve dert edinmedikleri için bu bölgenin şiiri onların dizelerinde yüksek sesli olmamıştır. Zamanla sayıları çoğalan edebiyat dergileri çevresinde toplanan Modern Türk şairleri, İsrail'in Kudüs üzerindeki zulmünü eleştiren, Kudüs'e sahip çıkan şairler yazmışlardır. Modern şiir, özünde bireysel duygu ve imgelere yöneliyor olsa da ortak meselelerde şairler farklı imgeler kullanmakla birlikte şiirlerinde benzer tema ve anlatılara yer vermişlerdir.

* Bu çalışma Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi'nde Prof. Dr. Hasan AKAY danışmanlığında hazırlanan "Modern Türk Şiirinde Kudüs" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. / This study is derived from Master's thesis entitled "Jerusalem in Modern Turkish Poetry", conducted under the supervision of Prof. Hasan AKAY at Fatih Sultan Mehmet Waqf University.

Kudüs, şairlerin ortak derdi olmuş ve Kudüs denilince akla gelen belli başlı konu, kişi ve olaylar şiirlerinde yer almıştır. Peygamber kıssaları ve miraç mucizesi de bu ortak anlatı ve temalar arasındadır.

7 Ekim 2023'ten bu yana İsrail'in Gazze'de gerçekleştirdiği soykırım dolayısıyla şairler Gazze'deki soykırımı yer yer şiddetle eleştiren şiirler kaleme almışlardır. Bu şiirlerin bazılarında Kudüs ve Gazze birlikte anılmış, miraç mucizesi ve Kudüs'le bağı olan peygamberler Gazze şiirlerinde de konu olarak işlenmiştir. Bu makalede çeşitli edebiyat dergileri ve şiir kitapları taranarak Modern Türk şairleri tarafından yazılan Kudüs ve Gazze temalı şiirler tespit edilmeye çalışılmış, şiirlerin miraç mucizesi ve peygamber kıssalarıyla ilgisinin ortaya konması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kudüs, Mescid-i Aksâ, Klasik Türk Şiiri, Modern Türk Şiiri, Miraç, Peygamber Kıssaları, Gazze, Soykırım.

Giriş

Kudüs, Allah'ın mübarek kıldığı ve bunu Mescid-i Aksa¹ dolayısıyla Kur'ân-ı Kerîm'de belirttiği önemli bir beldedir ve Müslümanların ilk kiblesidir. Bu yönüyle yalnızca sınırları içerisinde bulunduğu Filistin için değil, bütün Müslümanlar için önem arz etmektedir. Tarih boyunca Kudüs'e ve çevresine karşı gösterilen hassasiyetin temelinde Mekke ve Medine gibi Kudüs'ün bütün Müslümanlara emanet edilmiş kadim bir şehir olması gerçeği yatmaktadır. Hazret-i Muhammed'in Kudüs'le ilgili hadisleri de Müslümanlar için bu beldenin ne kadar mühim olduğunun kanıtıdır.

Kudüs şehri, Yahudi ve Müslüman kaynaklarında Kudüs ismiyle anılmamıştır. Müslümanların fethine kadar, üzerinde yaşayan millet ve devletler tarafından farklı anlamlara gelecek şekilde isimlendirilmiştir. İlk ismini Kudüs, eski çağların en büyük Tanrılarında biri olarak kabul edilen “Salem” kelimesinden almıştır. Daha sonra “Yürüşalim”, “Ürüşalimu”, “Şalim”, “Yebûs”, “Siyon”, “Davud Şehri” gibi isimlerle anılan şehrin M. S. II. asra kadar kullanılan en meşhur ismi “Ür- Şalim” olmuştur. Bu tarihten Müslümanların fethine kadar ise “İliya” ismiyle meşhur olan Kudüs, Müslümanların fethinden sonra “İliyâ” ve “Ür- Şalim” yerine “Beytü'l- Makdis” ismiyle anılmıştır.²

Semavi inançlardaki önemi dolayısıyla Kudüs, tarih boyunca farklı din ve millete mensup olanlar tarafından ele geçirilmeye çalışılmış ve yönetilmiştir. Yahudi ve Hıristiyan inancına göre Kudüs, Müslümanlar için olduğu kadar kendileri için de önemli bir ibadet yeridir. Tarihe bakıldığında her üç semavi dini kapsayacak hoşgörüyü dayalı yönetimin Müslümanlar zamanında olduğu görülmektedir.

Hazret-i Muhammed İsrâ yolculuğundan sonra Kudüs'ü fethetmeye niyet etmiş olsa da Medine-i Münevvere'ye hicret ederek burada ilk İslam devletinin kurulması gibi daha önemli bazı vazifeler onu bir süre boyunca Beytülmakdis'in fethine hazırlıktan alıkoymuştur. Ancak Avf b. Malik'in aktardığı bir hadis-i şerifte Müslümanların Beytülmakdis'i fethedecekleri müjdesi verilmiştir: “Kıyametten önce şu altı şeyi say: İlki benim ölümümdür. İkincisi Beytülmakdis'in fethidir...” Hadis-i şerifte de belirtildiğine göre Beytülmakdis'in fethi, Resûlullah hayattayken değil, onun vefatından sonra gerçekleşecektir.³ Sırasıyla Babiller, Persler, Makkabiler ve Romalılar tarafından yönetilen Kudüs, 637'de (veya 638) Hz. Ömer tarafından fethedilmiştir.

¹ “Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.” (İsrâ 17/1)

² Saim Yılmaz, “İslâm Tarihinde Kudüs”, Yedi İklim İki Aylık Dergi 75-76 (Haziran-Temmuz 1996), 33. Ayrıca bkz. Karen Armstrong, “Kudüs Kutsal Şehir”, *Derin Tarih Kudüs Peygamber Kokulu Şehir Özel S. 10* (Kasım 2017), 7.

³ Abd Al-Fattah El-Awaisi, “Resulullah'ın Beytülmakdis Fethine Dair Stratejik Planı”, *Derin Tarih Aylık Dergi Kudüs Peygamber Kokulu Şehir Özel Sayısı 10* (Kasım 2017), 37.

Şehrin anahtarlarını Hz. Ömer, Patrik Sophronius'un isteğiyle bizzat kendisi gidip teslim almıştır.⁴

Hazret-i Ömer'in adalet ve hoşgörüsüyle fethettiği şehir, 1099'da Haçlılar tarafından ele geçirilmiş ve Müslümanlarla birlikte Yahudiler de katledilerek sokaklar insan cesetleriyle dolmuş, kan gölüne dönmüştür.⁵ 1187'de Hittin Savaşı sonucunda Selahaddin-i Eyyûbî Kudüs'ü Haçlıların elinden kurtarmış, şehre tekrar adalet ve huzur getirmiştir. 1516'da Yavuz Selim Han'ın şehri Memlûklerden almasıyla Kudüs, Osmanlı hâkimiyetine girmiş, kesintisiz dört yüz yıl Osmanlı hâkimiyeti altında kalmıştır.⁶ 1917'de I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı mağlup olunca Kudüs ve Filistin bölgesi İngiliz mandasına devredilmiş, 1947'de ise Birleşmiş Milletler tarihî bir toplantı gerçekleştirerek Filistin'i Filistinliler ve Yahudiler arasında bölmüştür.⁷

14 Mayıs 1948'deyse İsrail Devleti kurulmuştur. Yahudi Örgütü Lideri Ben- Gurion'un İsrail'i kurduklarını tüm dünyaya duyurmasının ardından İsrail'i fiilen tanıdığını açıklayan ve yeni devleti destekleyen ilk kişi ABD Başkanı Truman olsa da İsrail'i resmî olarak ilk tanıyan Stalin'dir.⁸

İsrail Devleti, kurulduğundan bu yana Filistinli yerleşik halka Kudüs'te hiç rahat vermemiş, Filistinli halkın topraklarını ellerinden zorla almış, Mescid-i Aksâ'yı yakmış, Mescid-i Aksâ'ya giriş çıkışları yasaklamış, burada belirli bir yaşın altındakilerin ibadet etmesine müsaade etmeyerek Filistinlilere Kudüs'te "ikinci sınıf insan" muamelesinde bulunmuştur. İsrail'in zulmüne karşı Filistinlilerin ellerinde sadece taşlar, kalplerinde iman gücü ve cesaret vardır. Bu manevi güçle İsrail askerlerine karşı ısrarla direnmişlerdir. Bu direniş hem fiilen hem de sanat yoluyla gerçekleştirilmiştir. Nâci el- Ali'nin mülteci kamplarının duvarlarına çizdiği karikatürler, çizgilerden oluşturduğu karikatür kahramanı Hanzala dünyanın ilgisini çekmiş, Filistin'de ve diğer Ortadoğu ülkelerinde yaşanan zulme karşı başkaldırının sesi olmuştur. Nâci el- Ali'nin karikatürleri; Nizar Kabbânî'nin, Mahmut Derviş'in Filistin temalı şiirleri sanatla gösterilen direnişin en seçkin örnekleridir. "Edebiyatın devreye girdiği anlar; çaresizliğin, acının, yok oluşun, yasın ve ağıtların kıyasıya yaşandığı, direnmenin her hâliyle mecbur ve anlaşılır olduğu zamanlara rast gelir. Edebiyat bir direnme ve müdahale biçimidir."⁹

Modern Türk şiirinde de şairler, Filistin ve Kudüs özelinde şiirler yazarak "kelimelerle direniş"e geçmişlerdir. Ancak bu direniş, yani Kudüs'ün Modern Türk şiirinde bir tema olarak yer alması, "1960'lı yılların sonlarına doğru gerçekleşmiştir. Bu yıllara gelene dek modern edebiyatta, Osmanlı'nın son dönemleri ile Cumhuriyet dönemini kapsayan köklü medeniyet değişikliği teşebbüsleri şairlerin öncelikli ilgi alanındadır. Bu tür teşebbüsler ve arayışlar nedeniyle edebiyat alanında Müslüman coğrafyasına karşı bir ilgisizlik hüküm sürmüştür. Bunun karşısında 1967 Arap-İsrail Savaşı, Türkiye'deki ilgisizliğin son bulduğu hem Müslüman

⁴ Casim Avcı, "Kudüs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 13 Şubat 2018)

⁵ Işın Demirkent, "Kudüs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 13 Şubat 2018)

⁶ Cengiz Tomar, "Geçmişten Günümüze Kudüs Sorunu", *Üsküdar Kültür Sanat ve Medeniyet Dergisi* 5 (2017), 45.

⁷ Alaattin Dolu, "Kudüs'ün Son Bahtiyar Günleri: Osmanlı İdaresi", *Derin Tarih Kudüs Peygamber Kokulu Şehir Özel Sayı 10* (Kasım 2017), 106-107.

⁸ Simon Sebag Montefiore, *Bir Şehrin Biyografisi Kudüs*, Çev. Cem Demirkan (İstanbul: Pegasus Yayınları, 2016), 476.

⁹ Güven Adıgüzel, "Ortadoğu'da Edebiyatın Alın yazısı: Çünkü Şiir, Kanayan Yaraya Seslenir!", *İtibar Aylık Dergi* 36 (Eylül 2014), 46.

coğrafyaya hem de Filistin ve Kudüs'e dair belli bir duyarlılığın gelişmeye başladığı bir kırılma noktasıdır.”¹⁰

7 Ekim 2023 tarihinde İsrail tarafından Gazze'de gerçekleştirilen ve hâlâ devam eden soykırımı protesto eden şairler, bakış açılarını Kudüs'le birlikte Gazze'ye de yöneltmiş, kalemlerini Gazze için bir direniş ve diriliş aracı olarak kullanmışlardır. Gazze, Kudüs'ün kalesi mesabesinde. Gazze'nin yok olması demek, Kudüs'ün yok olması, Kudüs odaklı bir medeniyetin ağır hasar alması demektir. Gazze'ye dair yazılan şiirlerin bir kısmında Kudüs açık bir şekilde zikredilmiş, bir kısmında ise dolaylı yoldan anılmıştır. Gazze soykırımına bir tepki olarak yazılan şiirlerin hemen hepsinde Kudüs'le bir alaka ve bağlantı kurulmaktadır.

1. Modern Türk Şiirinde Kudüs

Modern Türk şiirine gelmeden önce Kudüs'ün Klasik Türk Edebiyatındaki yeri incelendiğinde görülecektir ki Kudüs; şairlerin bireysel duygularından ziyade Müslümanlar için önemli yönüyle ve geniş bir perspektifle anlattıkları, henüz kendi inanç ve medeniyetleri dışında yer almamış, İslâm ile huzurlu ve adaletli günlerini yaşayan, hacıların uğrak noktası olarak dikkati çeken mübarek bir beldedir. Şiirlerde müstakil bir mazmun olarak yer almayan Kudüs, Hazret-i Muhammed'in miraç mucizesinin anlatıldığı bir edebî tür olan “miraçnâme”lerde karşımıza çıkar. Seyahatnâmelerde, hacnâmelerde ve fetihnâmelerde de Divan şairleri Kudüs'ten bahseder. Bu edebî türler içinde Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'si, Nâbî'nin “hacnâme” türünde kaleme aldığı *Tuhfet'ül-Harameyn*'i oldukça önemlidir. Nâbî hac yolculuğu sırasında Kudüs'te yalnızca üç gün kalmasına rağmen eserindeki en uzun tasvirleri Kudüs'te bulunan Mescid-i Aksa'ya ayırmıştır. Kısaca, Klasik Türk Edebiyatında Kudüs, eserlerde faziletleri, kutsiyeti ve güzellikleriyle İslam için önemi çerçevesinde ele alınmıştır.

Modern Türk şiirinin yürürlükte olduğu dönemde ise Kudüs, Müslümanların yönetiminde değildir ve İslâm medeniyetinde olduğu gibi hoşgörüyü muamele görmez. 1948'de İsrail'in bir devlet olarak tanınmasının ardından Filistin'de, dolayısıyla Kudüs'te Müslümanlar için zor günler başlar.

Klasik Türk şiirindeki mazmunlar, Modern şiirde yerini imgelere bırakır. Değişen nazım türleriyle birlikte şiirin muhtevasında da farklılaşmalar dikkati çeker. Artık bireyin duygu ve düşüncelerine, psikolojisine yaklaşma söz konusudur. 1960'larda şairlerin Kudüs'e yönelmesinde bu değişimin etkileri görülür. Bu bakımdan, modern şiirin Kudüs'e yaklaşımını tespit etmeden önce Cumhuriyet Dönemi şiir topluluklarında ve Modern şiirde genel olarak şehre bakış açısının nasıl olduğunu özlü bir biçimde değerlendirmek, şairlerin Kudüs özelinde yazdıkları şiirleri ve Kudüs'e karşı yaklaşımlarını anlamakta fayda sağlayacaktır.

Şehrin şiirde bir tema olarak işlenişi, Türk Edebiyatının dönemlerine göre farklılık gösterir. Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirine bakıldığında şairlerin eserlerinde önceki dönemlere nazaran daha bireysel bir tutumla şehre yaklaştığı görülür. Modernizmin etkisiyle artan bireysellelikle beraber Modern Türk şiirinde şehir, şairin kalp ve zihin dünyasındaki şekliyle okura sunulur.

Şaban Sağlık'ın şair ve şehir arasındaki bağı şu ifadelerle anlatır: “Şair sevsen de sevmese de şehre mahkûmdur. Şehir, şairin hem yok etmek istediği hem de varlık bulduğu bir şeydir. Şairle

¹⁰ Mustafa Öztürk, “Türk Edebiyatında Kudüs Teması”, *Beytülmakdis Araştırmaları Dergisi* 17/2 (Kasım 2017), 49.

şehir arasında sıkı bir münasebet vardır".¹¹ Şaban Sağlık'ın aktarımına göre A. Ali Ural'ın modern şiirde yer alan şehir için tanımı şöyledir: "Sahteliği ve yapay ilişkileriyle büyük şehir modern şiirde yerini alır ve bu yönüyle şehir dostluğun değil, yalnızlığın mekânıdır. Şair şehirle bütünleşemediğinde kendini bir mülteci, bir sığıntı gibi hisseder. Şair ayrıca kendini şehrin efendisi gibi görür ama şehir bunu bilmez. Modern şiir, modern şehrin şiiridir. Türk şiirinin özellikle ikinci yeni akımından bu yana en çok işlenen temalarından birisini modern şehir hayatına duyulan tepki, şehir mekânlarından kaçma isteği, kentlerin insan hayatına ve ruhuna koyduğu ambargo oluşturur. Ömer Erdem'e göre ise şehir metaforiktir. Modern dönemde şehir şiirde romantik bir peyzaj olmaktan çıkıp şairin kanı ile karıştığı bir kültür, bir ideoloji olarak karşımıza çıkar. Şehir etkin bir kelimedir ve şairi etkiler."¹²

Özellikle Cumhuriyet Dönemi sonrası şiirinde şehirler, modern şairlerin zihin ve kalp dünyalarında özel izlekler olarak okurun karşısına çıkar. Bir şehrin kültürel aktarımı, bir topluluk için yüklendiği anlam, neşe ya da acı yerini şairin bireysel duygularına bırakır. Şairlerin şehre yönelttiği bu bakışa Cumhuriyet dönemi şairleri açısından bakıldığında "Yedi Meşaleciler", "Garip", "İkinci Yeni" gibi bazı şiir gruplarının az da olsa şehre yönelttikleri ortak bakışı yansıtan örnekler vardır. Bilhassa İkinci Yenicilerin Orta Doğu'ya yaklaşımı bu konuya örnek olarak gösterilebilir. İkinci Yeni şairlerinin şiirlerinde Orta Doğu'ya yer verseler bile, İslami bir nazarla bakamadıkları için bu konuda istikrar sahibi olmadıkları ve Orta Doğu'nun sesini duyuramadıkları görülmektedir.

Ali Emre'ye göre bu dönemin karakteristiği şöyledir: "*Yalnız Orta Doğu'da el altından satılan bir atlas*" gibi kopuk, müstakil dizeler ya da Orta Doğu'da olup bitene açıktan değinmeyen, farklı bağlamlarda gezinen "Kudüs Fareleri" gibi şiirler yazan Ece Ayhan'ın yanı sıra İlhan Berk ve Edip Cansever'de Orta Doğu'yla direkt ilgili şiirlere rastlanmaz. Bir iki yerde, modernlik karşıtlığının ya da kişisel hatıra ve hayallerinin yansıması olarak Orta Doğu ile ilgili bazı şehir adlarına, kavram ve nesnelere değindikleri söylenebilir."¹³

Bu noktada Attila İlhan'ı da anmak yerinde olacaktır. Çünkü Attila İlhan, *Tutuklunun Günlüğü* isimli şiir kitabında, gelenekle modern birleştirmeye çalıştığı "Rubailer"¹⁴ bölümündeki altıncı rubaide Mekke ve Kudüs'ü anmıştır. Mekke'yi ezanlarla anıyor olsa da Kudüs'ten "Kudüs'te çanlar çalar" şeklinde bahsederek Kudüs'ü Müslüman kimliğiyle değil fakat Hıristiyan kimliğiyle ön plana çıkarmıştır. Dolayısıyla Ece Ayhan'ın şiirlerinde olduğu gibi onun şiirinde de, Sezai Karakoç'un şehir bilinci yoktur.

Modern Türk şiirinin bakış tarzını Kudüs'e ve diğer İslam ülkelerine ilk kez çeviren isim, "Ey Yahudi"¹⁵ başlıklı şiiriyle Sezai Karakoç olmuştur. Karakoç, 1969'da Mescid-i Aksâ'nın Yahudiler tarafından yakılması üzerine *Diriliş* dergisinin ilk sayısında yayımladığı bu şiiri, şiir kitaplarına almamıştır. Daha sonra Nuri Pakdil, M. Akif İnan, Cahit Zarifoğlu gibi isimler Karakoç'u takip etmiş ve Kudüs temalı şiirler yazarak "Kudüs direnişi"ne katılmışlardır. Nuri

¹¹ Şaban Sağlık, "Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatında Şehir", *Hece Dergisi Medeniyet, Edebiyat ve Kültür Bağlamında Şehirlerin Dili Özel Sayısı 18*, (Haziran-Temmuz-Ağustos 2009), 320.

¹² Şaban Sağlık, "Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatında Şehir", *Hece Dergisi Medeniyet, Edebiyat ve Kültür Bağlamında Şehirlerin Dili Özel Sayısı 18*, (Haziran-Temmuz-Ağustos 2009), 320.

¹³ Ali Emre, *Şiirimizde Ortadoğu* (İstanbul: Temmuz Yayınları, 2016), 31.

¹⁴ Attila İlhan, *Tutuklunun Günlüğü* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013), 66.

¹⁵ Sezai Karakoç, "Ey Yahudi", *Diriliş Dergisi 1* (Ekim 1969), 47.

Pakdil'in çıkardığı *Edebiyat* dergisi ve Cahit Zarifoğlu'nun yayımladığı *Mavera* dergisi de Kudüs meselesinin okurlara ulaştırılmasında önemli araçlar olmuş ve tesir de meydana getirmişlerdir.

Bir şehri medeniyetiyle birlikte dert edinme perspektifinden bakıldığında, mukaddes şehirlerin şiirlerde konu edilmesinin; şairin bireysel dünyasından sıyrılması ya da şehri bireysel duygularına katmasıyla yani şehirden etkilenerek kendini şehirle bir bütün hissetmesiyle mümkün olduğu söylenebilir. Kudüs'ün Modern Türk şiirinde bir tema olarak yer alması da, şairin kendi bireyselliğinden çıkıp yine kendine ait olana modern şiirin imkânlarıyla yönelmesiyle mümkün olmuştur. A. Ali Ural, Kudüs'ün konumunu şöyle tanımlamaktadır: “Her şehrin kıvılcımları vardır, hatırladıkça hafızalara düşen, Kudüs'ün yüzlerce yıldır sönmeyen yangını. Öyle bir belde ki burası, gören de yanar görmeyen de. Lut gölüne 24, Akdeniz'e 52 kilometre uzakta gösterir haritalar oysa kalbimizin dibindedir.”¹⁶

Mukaddes şehirlerin şiirlerde konu edilişi sadece sahip oldukları mukaddeslikten ya da tarihî ve coğrafi öneminden dolayı değildir. Bu mekânlara yüklenen “diriliş” düşüncesi; bu mekânlardaki yabancıların ve İsrail'in Müslümanlara zulmedici varlığı; çocukların İsrail askerlerinin bomba ve silahlarına karşı ellerindeki taşlarla direnişi; annelerin ve babaların duruşu; örülen zulüm duvarları; Müslüman çocukların cesareti; kuşun, çiçeğin, ağacın direnişteki yeri ve sahiplendiği anlam; Gazze soykırımında gündeme gelen kişilerin temsil ettiği özellikler gibi pek çok derin duygu ve düşünce hâlinde, Modern şairin benliğinden fıskıran dizelerde kimi zaman küçük bir benzetme veya gönderme, kimi zaman da başlı başına bir tema olarak yer almıştır. Modern Türk şiirinde muhtevaya dair belli başlı kalıplar olmasa da bazı şehirler ya da toplumu derinden etkileyen olaylar söz konusu olduğunda anlatım ve imge farklılıklarıyla beraber şairlerin hafızlarında birbirine yakın kelime ve temalar belirir. Kudüs, şairlerde ortak bellek oluşturan en gözde şehirlerden biridir.

1.1. Modern Türk Şiirinde Kudüs ve Miraç

Klasik Türk Edebiyatında miraç mucizesini anlatan miraçnâme türünde şiirler yazılmış, gazelerde “kâbe kavseyn”, “ev edna” kavramları birer mazmun olarak kullanılmıştır. Necm Sûresi'nin 9. ayetinde geçen “kâbe kavseyn”¹⁷ lafzı, divan şiirinde çokça iktibas edilmiş ve güzelin kaşları için kullanılan “yay, keman, hilâl, mihrap, tâk” gibi benzetmeler arasında yerini almıştır. Ayette tasvir edilen yakınlık daha çok tasavvufî ve işârî tefsirlerde itibar edilen yoruma göre, Miraç gecesi Allah ile Hazret-i Peygamber arasında gerçekleşmiştir.¹⁸ Modern şiirde anlatılan miraç ise Klasik Türk şiirindeki anlatımdan hem biçim hem de içerik açısından farklıdır. Genellikle İsrail'in zulmü medyaya yansıtıldığında bir tepki olarak şiir kaleme alan şairler; Kudüs'ün mübarek bir belde olduğunu hatırlatmak amacıyla miraca değinmişler, miraç gecesi Hazret-i Peygamber'in yaşadığı mucizelerle kendi kalpleri ve modern insanın unuttukları arasında eleştirel bir bağ kurmuşlardır.

Miraç mucizesiyle ilgili en geniş ve sahih bilgiler hadis ve siyer kitaplarında verilmiştir. Enes'in Ebu Zer'den aktardığına göre, bir gece Hazret-i Muhammed Mekke'deyken evinin tavanı açılmış, Cebrail inmiş ve Hazret-i Muhammed'in göğsünü açıp zemzem suyu ile yıkadıktan sonra altın bir kaptan dolu olan hikmet ve imanı göğsüne boşaltmış, sonra göğsünü kapatmıştır. Cebrail

¹⁶ A. Ali Ural, “Cemre”, *Karabatak Dergisi* 37 (Mart- Nisan 2018), 5.

¹⁷ Fe-kâne kâbe kavseyni ev ednâ. “O kadar ki iki yay kadar hatta daha yakın oldu” (Necm 53/9)

¹⁸ Hatice Coşkun, “Divan Şiirinde Yay ve Kâbe Kavseyn Mazmunu”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 31/31 (Aralık 2023), 117.

bundan sonra Resulullah'a, binmesi için beyaz, boyu merkepten büyük ve katırdan biraz küçük bir hayvan getirmiştir. Bu hayvan yıldırım gibi koşmaktadır ve her adımı bir görüş mesafesi kadardır. Bu sebeple adı "Burak"tır.¹⁹ Kaynaklara göre, Hazret-i Peygamber Burak'a binmiş ve Cebrail'le önce Mescid-i Aksa'ya gitmiştir. Orada bütün peygamberler O'nu karşılayıp arkasında namaz kılmışlardır. Sonra mescitten çıkmışlar ve miraç (merdiven) ile karşılaşmışlardır. Cebrail, Hazret-i Peygamber'i kanadına alarak -bir rivayete göre Burak'a bindirerek- göğe çıkarmıştır. Hazret-i Peygamber birinci kat gökte melekler tarafından karşılanmış, sonra her kat gökte farklı peygamberlerle karşılaşmış, sohbet etmiştir. Gök katlarında Âdem, İdris, Mûsâ, İsa ve İbrahim peygamberleri bulunduğunu anlatmış, sadece Adem'i yakın semada, İbrahim'i altıncı semada bulunduğunu söylemiştir. Hazret-i Peygamber, yedinci kat gökte meleklerin "beytülma'mûr"u tavaf ettiklerini görmüş ve sonra "sidretü'l-müntehâ"ya varmıştır. Malik b. Sa'saa, Hazret-i Peygamber'in "sidretü'l-müntehâ"ya varınca kendisine bir kap şarap, bir kap süt ve bir kap bal getirildiğini ve sütü aldığını, sonra Cebrail'in kendisine "Senin ümmetinin üzerinde buldukları tabiat ve huy (fitrat) budur," dediğini kendilerine anlattığını söylemiştir. "Sidretü'l-müntehâ"ya gelince Cebrail, "Buradan ileriye varırsam yanarım!" diyerek Hazret-i Peygamber'e yalnız gitmesini söylemiştir. Yetmiş hicab sonra "Refref" denilen yeşil yaygı ile bir müddet daha yolculuğa devam etmiştir. Refref, Hazret-i Peygamber'i Kürsî'ye dek götürmüştür. Buradan itibaren yalnız başına ilerleyerek yetmiş hicab daha aşır Arş'a varmıştır. Orada namaz emrini almış ve Bakara Suresi'nin son iki ayetiyle²⁰ birlikte geri dönmüştür.²¹ Şairler Hazret-i Peygamber'in burada anlatılan miraç mucizelerini, bilhassa telmih sanatını kullanarak bireysel duyularını şehirle bütünleştirmek suretiyle dizelerine aktarmışlardır.

Modern bir miraçnâme örneği sayılabilecek "Gece Merdiveni"²² başlıklı şiirinde A. Ali Ural, miraç gecesi gerçekleşen mucizelerin neredeyse hepsine yer vermektedir. Beş bentten oluşan şiirin birinci bendinde şair, Hz. Peygamber'in Cebrail tarafından kalbinin zemzem suyuyla yıkandığını ve sonra miraca çıktığını hatırlatır; fakat burada amaç sadece miracın başlangıcını hatırlatmak değil, manevi yolculukların temiz bir kalple başlayabileceğini vurgulamaktır:

*"Bir kalbi açmaktan daha tehlikeli bir şey
bir kalbin çeperlerine dokunmaktan daha tehlikeli
bir kalbe kulağını dayamaktır, işitmeyen kulağını
insan insanın kalbine dokunamazdı
nerede zemzem ırmaklarını akıtmak oraya
yolculuğun şartı, yıkanmış bir kalp*

¹⁹ Ebu'l-Alâ el-Mevdüdi, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı*, Çev. Ahmed Asrar, (PDF: Pınar Yayınları, t.y), 2053.

²⁰ "Bir rivayete göre Resül-i Ekrem'e mi'racda Bakara Suresi'nin son ayetleri indirilmiş ve Allah'a ortak koşmayanların affedileceği müjdesi verilmiştir (Müsned, I,422; Müslim, 'İmân', 279). Ancak bazı âyetlerin ayrı olarak nâzil olmasının Kur'an'ın Cebrâil tarafından indirilmesi gerçeğine aykırı düşeceği ve bu tür rivayetlerin âyetlerin faziletine hamledilmesi gerektiği belirtilmiştir." (Salih Sabri Yavuz, "Mi'râc", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 13 Şubat 2018).

²¹ Zeynüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Lâtfî'z-Zebidî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, nşr. Kâmil Miras, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976), "İsrâ' ve Mi'râc Hadisi", 1551.

²² A. Ali Ural, *Mara ve Öteki Şiirler* (İstanbul: Şule Yayınları, 2017), 31-33.

*merdivenin şartı, melekli bir gece
gecenin şartı, yıldızlar arasında bir burak”*

Şiirin dördüncü bendinde ise Cebrail'in Hz. Peygamber'e süt, şarap ve bal dolu üç kâse uzatması üzerine Hazret-i Peygamber'in sütü seçmesine, Mescid-i Aksa'da diğer peygamberlere namaz kıldırmasına ve semanın katlarında Cebrail'le birlikte yükselirken geldiği bir katta meleklerin kalem seslerini duymasına telmih yapılmaktadır.

*“Sütü seçtin incir denizleri dalgalandı, hu Allah
şaraba tuz atıp sirkeye bandın, hu Allah
semalar divanda, nebiler el pençe, hu Allah
Âdem, İsa, Yusuf, İdris, Harun, Mûsâ, İbrahim
selam, selam üstüne serveriyle aşkın, hu Allah
dinle kalemlerin sesi geliyor yürüdükçe kâğıtta.”*

Mescid-i Aksa'da boşlukta duran “sahra taşı”, bazı kaynaklarda Hazret-i Peygamber'e gösterilen alametlerden biri olarak anlatılır. Allah, Hazret-i Peygamber'e, çıkacağı miraç yolculuğunda boşlukta durmaktan korkuya kapılmasın diye bu taşı göstermiştir.²³ Ebu Bekir İbnü'l-Arabî'nin sahra taşının Allah'ın yarattığı garip şeylerden olduğunu, muallakta durduğunu, üzerinde Hazret-i Peygamber'in ayak izinin, Cebrail'in de parmak izinin bulunduğunu söylediği bilgisi de bazı kaynaklarda geçer.²⁴ Muhammed el-Yemeni, *Mekke- Medine ve Kudüs'ün Faziletleri* kitabında Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'den rivayetle “Yeryüzünün ulusu Kâbe'den sonra Beytü'l-Makdis'tir. Taşların ulusu Hacerü'l-esved'den sonra Sahra taşıdır.” der.²⁵ Havada asılı durduğu için bu taşta “sahra-i muallak” da denilmiştir.

A. Ali Ural, şiirinin son bendinde Hz. Peygamber'in “sahra-i muallak” a basarak miraca yükselmesiyle, insanın manevi olarak boşlukta durması arasında bir benzerlik kurmuştur; fakat bu benzetmeyi, taşın Hazret-i Peygamber'in aşkıyla daha çok coştüğünü, hissiz olmadığını, boşlukta duran insanın ise ne yapacağını bilmediğini belirtmek; sahra taşı kadar hisli olamadığı için duyduğu üzüntüyü sezdirmek için yapmış ve taşı Hazret-i Peygamber'e gösterdiği hürmet dolayısıyla yüceltmıştır. Bir önceki bentte Hazret-i Peygamber'in arkasında namaza duran peygamberlerin adlarını zikrederken, bu bentte namazın kılındığı mekânı da belirtmiştir:

*“Tekbir getirmeye görsün Muhammed Mustafa
tekbir getirir yer gök ay bir kez daha bölünür
enbiya saf tutar, nur kesilir Mescid-i Aksâ
taş olsa da hissiz kalmaz gitmek ister peşinden
dur demese, O'nunla birlikte yükselecekti
ya ben, boşluktaki ben, ey sahra-i muallak”*

²³ Nebi Bozkurt, “Kubbetü's-Sahre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 13 Şubat 2018)

²⁴ Bozkurt, “Kubbetü's-Sahre”.

²⁵ Muhammed el-Yemeni, *Mekke Medine ve Kudüs'ün Faziletleri*, Haz. Gamze Beşenk (İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2017), 133.

Hazret-i Peygamber'in Kudüs'teki "sahra-i muallak"tan miraca yükselişini Sezai Karakoç "Hızır'la Kırk Saat" in 32. saatinde²⁶ şöyle anlatmıştır:

*"Kudüs'te
Hazırlandı kaya
Yerden yükselmeye bir parça
Ata binen süvariye
İlk dayanak ve ilk adak
Şehit gidişine kasaba taşlarının katılışı"*

Karakoç şiirin devamında Hz. Peygamber'in Mescid-i Aksa'da diğer peygamberlere namaz kıldırıldığını, önce Cebrail ve Burak'la daha sonra Refref'le tek başına göğün katlarında yolculuk yaptığını ve en son da miraçtan dönerken *gök armağanı* olarak namazı getirdiğini anlatmıştır:

*"İsa da gelmişti
arkasında bir fosfor çizgisi
Mûsâ da gelmişti
çevresi ateşbir çemberdi
zeytindi sağı kudüs'ün
solu volkandı
yusuf da gelmişti
sağ yanında bünyamin'di
süleyman da gelmişti
gelişini kadim bir karınca bildirmişti
dâvud da gelmişti
yankılanmıştı
gür bir demir sesiyle
mescid-i aksâ'da
ayak sesi
eyyüb da gelmişti
kudüs iyileşmişti
lût da gelmişti
tuz diye bağırmıştı*

²⁶ Sezai Karakoç, *Gün Doğmadan*, (İstanbul: Diriliş Yayınları, 2016), 258-265.

*havada bulut
salih bir gök gürültüsünü
muştucu göndermişti
zülkülf' dü salan
kudüs gecesine
yer aşkın bir boya gibi
yeşil kelekleri
cami'nin önünde arkasında
melekler vardı gümüş defterli
gümüş kalemlerle
peygamber imamdı
kıldılar namazı
melekler ve peygamberlerle
miraç gecesini
yarasasız bir geceydi
yaklaştır kıyameti
uzaklaştır pişmanlığı
derinleştire saati
bu gece
miraç gecesini
...
burak aldı ve gitti peygamberi
yıldırım çeken bir paratoner gibi
bu yürüyüş titretiyordu cebrail'i
ürpertiyordu o vahiy erini çemberini
eritiyordu kelimeleri
emiyordu bahar başaklarındaki
ses sütünü göğün şiddetli çekirgeleri
sabır tek başına yönetiyordu töreni
hızla geçiyordu göz önünden
panoramik isa Mûsâ belgeleri*

sonra bir boşluğa varıldı
hızla bitmişti burak'ın saati
burak yağdan çekilen kıl gibi çekildi
cebrail bir iki adım daha attı sonra geri çekildi
bir iki yanıkla atlattı bu direnişi
çünkü yükseliyordu karşıdan
son sınırların silüeti
yürüyordu insan üstüne
dört koldan ırmak ırmak
ateş kenti
öz ülkenin volkanı
peygamber ancak refref'le geçti
ateşi yardı
yatıştırdı kabaran suları
zırh yaptı sûreleri
her biri alnında inci taneleri
terdi
zaferdi bu
zaferdi
ağarıyordu doğu
yemen seheri
gibi bir seherdi bu
ateş bile bir bâdısabaydı
sular bile bir bâdısabaydı
refref bir bâdısabaydı
sûreler bir yeşil bâdısabaydı
sonra
refref de durdu geriledi
peygamber geçti atıldı ileri
ileri ileri sütunlardan ileri
taş heykellerden ileri

kelimelerden ileri
 gün doğuşundan doğusundan ileri
 kalbden öteye ileri
 düşünceden ileri
 yalnız aşktı sevgiydi onun pelerini
 alnını kurulayan anne eli
 sonra gördü ve bildi görüneni
 görünmeyen görüneni
 atıp bütün köprüleri
 tattı o tek denizi
 haber verin insanlara
 peygamber gitti geldi
 bu bir düştü düş değildi
 sizin yaşadığımız bir düştü belki
 düş değildi ama o 'nunki
 düşten bir uyanıştı
 bir dirilişti toprakta

haber verin insanlara
 sabah olur olmaz
 horozlar artık bundan sonra
 başka türlü ötsünler
 ve dağıtın dostlara
 gök armağanı
 namazı
 beş kere
 günlük bir miraç gibi
 ki gidip geldiğine
 en büyük bir şahitti”

Sezai Karakoç “Alınyazısı Saati”²⁷ şiirinde ise “sahra-i muallak”tan, “yerden yükselen kaya” diyerek bahsetmiştir:

²⁷ Karakoç, *Gün Doğmadan*, 628.

*“Artık burada taş bile durmak istemez
Ve ay’ı görmek istemez zeytin ağaçları
Eğilerek selâmlamazlar hilâli hurmalar
Artık ne Zekeriya ve ne İsa var
Sararmış bir tomar mı mucizeler
Ölülerin dirilişi şifa veren kelimeler
Ve ne de Miraçtan bir iz
Yerden yükselen kaya”*

Ali Ural, Kudüs için yazdığı “Cemre”²⁸ başlıklı şiirinin birkaç dizesinde de miraç mucizesine Hazret-i Peygamber’in miraç yolculuğundaki bineği Burak’ı anarak değinmiştir:

*“Ey gastelerden şapka yapanlar güneşten korunmak için
ben Kudüs’ü görmedim görsem ne olacaktı ki sanki
-görülen başka şeyler de bul-
geceyi sırlayan bir burak mesela
üç gümüş tüy bırakan şafağın mübarek evlerine
art arda süzülen üç gümüş tüy bulanık düşlere doğru”*

Mescid-i Aksâ ve Kudüs bazı şairlerin dizelerinde yalnızca bir mekân olarak yer almamıştır, şairler bu mübarek beldeleri teşhis sanatını kullanarak kişileştirmişlerdir. Akif İnan’ın “Mescid-i Aksâ”²⁹ şiiri bunun örneğidir. İnan’ın şiirinde Mescid-i Aksâ, şairin rüyasında şairle konuşur. Müslümanlar kendisini unuttuğu için üzgün olan Aksâ, Müslümanlara miraç mucizesindeki önemini şair vasıtasıyla hatırlatır:

*“Burak dolanırdı yörelerimde
Miraca yol veren hız üssü idim
Bellidir kutsallığım şehir ismimden
Her yana nur saçan bir kürsü idim”*

Kudüs’ün konuştuğu ve önemini kendi diliyle okura aktardığı bir diğer şiir de Arif Ay’ın “Kudüs Konuşuyor”³⁰ şiiridir. Arif Ay da Mescid-i Aksâ’nın miraç mucizesindeki önemini vurgular. Bu şiirde miraç, sadece Burak’ın göklere yükselmesi olayı söylenerek şiirde konu edilmiş, Hazret-i Peygamber’den “Kutlu Seyyah” olarak bahsedilmiştir:

*“Mescid-i Aksa
ilk ve son durak*

²⁸ A. Ali Ural, “Cemre”, *Karabatak Dergisi* 37 (Mart- Nisan 2018), 5.

²⁹ Akif İnan, “Mescid-i Aksâ”, *Akıncılar Dergisi* (Ekim 1979), 3.

³⁰ Arif Ay, *Şiirimin Şehirleri*, (İstanbul: Okur Kitaplığı, 2011), 43.

bende yükseldi Burak

bende yükseldi aşk

göklerin Kutlu Seyyah'ı”

7 Ekim 2023'te Aksa Tufanı'na karşılık İsrail'in Gazze'de başlattığı soykırıma karşı şairler şiirle direnişe geçmiş, İsrail'i ve İsrail'e destek verenleri kelimeleriyle protesto etmişlerdir. Meryem Kılıç, medyanın ve dünyanın gündeminde olan bu soykırımı kınamak için kaleme aldığı “Haber/Canlı Yayın/Son Gelişme”³¹ şiirinde Kudüs'ün Gazze'den ayrı olmadığını miraç hadisesine değinerek vurgulamıştır.

*“Rüzgâr zeytinleri sallamıyor Gazze'de aklımda tek değil Gazze
sonra Kudüs, Kudüs de tek değil Mescid-i Aksa aklımda
çığlıkları duyuyoruz film değil iki bin yirmi üçte oluyor
bunlar aklım şaşırma canlı yayında kızaran gökyüzü
patlamayla aydınlanan geceyi koltuktan
izliyoruz evdeyiz hepsi dünyada
cevabı merak edilen şu soru, vadedilmiş büyük zanlar,
zannetmeler, büyük gün hesabın görüldüğü
günlerin ritmi birbirini tutmuyor şimdilerde
günlerin ve ayakların benim sizin hepimizin
her yürüyüş yürüyüş de değil İsrâ sonra yükseliş yükseliş
yükseliş kutlu ayaklarla göğün yedinci katına
dalgalanıyor görüntü ekranlarda yüzler bulanıyor
zulüm nedir direnmek nedir o klas duruş
böyledir ve hep böyle olur Allah bizimledir ve aynı
son bombalar sahibini içten içe kemirir”*

Harun Yakarer de Gazze soykırımına bir tepki olarak şiir neşreden şairlerdendir. Babasız olan ve acıdan bir anneye sahip bir çocuğu miraca ulaştığını söyleyerek teselli ettiği “Lübabe Direği”³² şiirinde, insanların bu soykırıma karşı bir şey yapmayışını, yapamayışını utanç ve kızgınlıkla eleştirir. Resûlullah'a karşı duyulan derin bir utanma hissidir bu. Bir rivayete göre, Tebuk Seferi'nden kaçan ve sonrasında pişman olup Hazret-i Peygamber kendisini affedene kadar kendini bir direğe bağlayan Ebu Lübabe'nin bile bu yaşananlara karşı yaralı olduğunu söyler. Ebu Lübabe, affedildiğine dair ayet inene değin, altı veya yedi ay kadar direkte bağlı aç ve susuz kalmıştır.³³ Şaire göre Gazze'deki bu soykırıma seyirci kalan insanlar da Lübabe gibi bir pişmanlık yaşamalıdır. Bu soykırımda şehit edilen kimse ölmemekte, miraca ulaşmaktadır.

³¹ Meryem Kılıç, “Haber/Canlı Yayın/Son Gelişme”, *Karabatak Dergisi* 71 (Kasım Aralık 2023), 15.

³² Harun Yakarer, “Lübabe Direği”, *Muhit Dergi*, (Aralık 2023 48), 95.

³³ Asri Çubukcu, “Ebu Lübâbe el- Ensâri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 10 Mart 2024)

“Onlar ölmeyerek ölüyorlar

Dirilere saygım kalmadı

Tuttum elimden kendimin

Yansıyana içim öyle acıdı

Senin annenin adı acıdır, baban yok

Acıdan doğdum dedim, en çok ona ulaştın

İşlemiyor bir anda bombalar, füzeler

Yakın sana Aksa, miraca ulaştın

Şimdi hangi direğe bağlasak kendimizi

Kaç gün kızgın güneşte kalsak

Bilmesin sakın Resulullah yapmadıklarımızı

Kaçtık, savaştan kaçan Lübabe bile yaralı”

1.2. Modern Türk Şiirinde Kudüs ve Peygamber Kıssaları

Kudüs şehri, Hazret-i İbrâhim'den Hazret-i İsa'ya kadar üzerinde birçok peygamberin yaşadığı, arzın mukaddes bir parçasıdır. İbn Abbas, “Kudüs peygamberler tarafından kurulmuştur ve onların oturdukları, yaşadıkları bir yer olmuştur. Burada peygamberlerin dua etmediği, meleklerin inmediği bir karış toprak parçası yoktur,” sözleriyle bunu en güzel şekilde ifade etmiştir.³⁴ Kudüs için yazdıkları şiirlerde Hazret-i Muhammed'den miraç mucizesi dolayısıyla bahseden Modern Türk şairleri, Kudüs'te bulunmuş diğer peygamberlere de şiirlerinde yer vermiş, peygamber kıssalarına telmihte bulunarak Kudüs'ün peygamberler yurdu olduğunu vurgulamışlardır.

Ömer Lekesiz, Kudüs'ün peygamberle olan ilişkisi hakkında şunları söylemektedir: “Kudüs, İslam için nebevî tarihin taşa kazınmış şekli olması bakımından da ayrıca değerlidir. Kimi rivayetlerde sayıları iki yüz yirmi dört bin olarak zikredilen Peygamberlerin tamamı ya Kudüs'te ya da yakın çevresinde yaşamışlardır. Kudüs'e en uzak noktada risalet ile görevlendirilen Hz. Peygamber de yine miracı yoluyla Kudüs'e bitişmiştir.”³⁵

Kudüs'ün peygamberler tarihi açısından önemi büyüktür. Her üç dinin medeniyeti bu şehirde kurulmuştur. Mahmut Özbay bir yazısında Kudüs'ün metafizik boyutuyla Orta Doğu'nun kalbi olduğunu söyleyerek Kudüs'ü bölgenin merkezinde tüm uygarlıkların ortaya çıktığı canlı çekirdeğe benzetir.³⁶ Peygamberlerin birçoğunun Kudüs'le bir bağı olmasının, Mahmut Özbay'ın tanımını destekleyici bir yönü vardır. Bu bağ, bakışını Kudüs'e çeviren şairlerin gözünden kaçmamıştır. Modern Türk şiirinde Kudüs'le birlikte en çok anılan peygamberler Hz. Dâvûd, Hz.

³⁴ Saim Yılmaz, “İslâm Tarihinde Kudüs”, *Yedi İklim*, Haziran-Temmuz 1996, S. 75-76, 32.

³⁵ Ömer Lekesiz, “Dünyamızın Aynası Kudüs” (Görüşmecî: Yasin Aktay, Görüşme Transkripsiyonu), *Dil ve Edebiyat Dergisi* 108 (Aralık 2017), 49.

³⁶ Mahmut Özbay, “Ortadoğu'nun Yapısı ve Kudüs Acısı”, *Edebiyat Ortamı* Dergisi 59 (Kasım-Aralık 2017, 86-87.

Süleyman, Hz. Mûsâ, Hz. İsmâ ve Hz. Muhammed olmuştur. Hz. İbrâhim, Hz. Ya'küb, Hz. Yûsuf, Hz. Eyyûb, Hz. Yahyâ, Hz. İsmâil ve Hz. Zekeriyyâ da şiirlerde bahsedilen peygamberlerdendir.

Kudüs'ün peygamberlere ev sahipliği yapmış olmasının önemini ve Mescid-i Aksa'nın Müslümanların ilk kiblesi olması dolayısıyla değerini Şeref Akbaba. "Darü's-Selam-Çağrı"³⁷ başlıklı şiirinde şu şekilde anlatmıştır:

"Beytül –Makdis adım, kible-i Vahid

Peygamberler şehri, mülki Muvahhid

Kurtulurum elbet, göğsümde ahid

Umut meşalesi yanar içimde"

Kudüs deyince aklına "Allah'ın elçileri" gelen Mehmet Aycı ise Kudüs'ün peygamberlerle olan ilişkisini "Kudüs Deyince"³⁸ başlıklı şiirinde şöyle anlatmıştır:

"Tanrım!..

O elçiler ki budanıp bahçe oldular.

Göğe çekildiler senin kutsadığın kentinden.

İzlerini onardılar yitiklerinin.

Ve o izlerin dili:

Sana döndüğümüzde kendimize döneriz.

Atları güzel bağlarınız kapılarına.

Ağlarsak güzel ağlarınız kapılarında

Kapılarının dili...

Açıldı, açılacak!"

Modern Türk şiirinde kaleme alınmış Kudüs şiirlerinde peygamberlere yer verilirken Allah'ın birliği vurgusu açık ya da gizli bir şekilde dizelerde yerini almıştır. Şeref Akbaba yukarıda alıntılanan dizelerinde Kudüs'ün peygamberler şehri olmasının yanı sıra Allah'ın birliğine inanan ve bunu yeryüzüne ve inançlara yansıtan bir belde olduğunun da altını çizer.

Kudüs'te yaşamış peygamberlerin Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılan bazı mucizeleri ve özelliklerine modern şiirde telmihler yapılır. Şairlerin Kudüs deyince akıllarına gelen peygamberlerle ilgili telmihte buldukları kıssa ve menkıbeler, şiirlerinde ortak bir anlatıdır. Hazret-i Süleyman, şairler tarafından genellikle Sebe Melikesi Belkıs'la ilgili kıssa hatırlatılarak Kudüs temalı şiirlerde anılmıştır. Neml Sûresi'nde³⁹ anlatılan Süleyman kıssasına göre; Hazret-i

³⁷ Şeref Akbaba, "Darü's-Selam- Çağrı", Benim Adım Kudüs, 90.

³⁸ Mehmet Aycı, "Kudüs Deyince", Benim Adım Kudüs, 178.

³⁹ en-Neml 27/20-44.

Süleyman'ın bir gün ortadan kaybolan kuşu Hüdhüd, geri döndüğünde Süleyman'a Sebe halkının ve Melikesi Belkıs'ın Allah'a değil, güneşe taptıkları haberini getirir. Bunun üzerine Hazret-i Süleyman, Sebe Melikesi Belkıs'a bir mektup yazarak Sebe halkına *Allah'a şirk koşmamaları ve yalnız O'na inanmaları* çağrısında bulunur. Hazret-i Süleyman'ın heyetinden bir ifrit (cin), Sebe Melikesinin ihtişamıyla övündüğü tahtını, Melike Belkıs, Hazret-i Süleyman'ın sarayına gelmeden önce getirir. Geldiğinde tahtını orada gören Melike Belkıs şaşırır ve Hazret-i Süleyman'ın sarayının ihtişamından etkilenerek Allah'a iman eder. Kendisine saraya girmesi söylenince de parlak sırça zemini su zannederek eteğini kaldırır. Hazret-i Süleyman onun su olmadığını, camdan parlak bir saray olduğunu söyleyince hayreti artar ve bundan önce şirk koşup nefesine zulmettiğini, şimdiyse Süleyman'la birlikte Allah'a teslim olduğunu belirtir.

Nurettin Durman “Ateşlerden Geçen Kim”⁴⁰ başlıklı şiirinin bir bölümünde bu kıssayı hatırlatarak Süleyman dönemi ile günümüz arasında eleştirel bir karşılaştırma yapmıştır. Belkıs'ı hayrete düşürüp Allah'a iman ettiren yapının bulunduğu Mescid-i Aksâ'nın bugün, -karşılaştığı Müslümanlara yapılan zulüm ve eziyet sebebiyle- acı çektiğini vurgulamıştır.

*“İşte orada Mescid-i Aksa
Orada inceden inceye bir ağrı
Süleyman mülküne gözyaşı düştü
Nasıl da kalbinde fırtınalar kopmuştu Belkıs'ın
Nasıl da düşmüştü yola ilk mektup ile
Dağ taş bir ordu.”*

Âtîf Bedir de Kudüs'e ithaf ettiği ve Zeytindağı'nın dilinden kaleme aldığı “Zeytindağı”⁴¹ başlıklı şiirinde Hazret-i Süleyman ve Sebe Melikesi Belkıs kıssasına telmihte bulunmuştur. Ayrıca “Son Uyarıcı geldi bir gece” diyerek Hazret-i Muhammed'i ve miraca çıktığı geceyi hatırlatmıştır.

*“Çoğu zaman düşündüm
İyi ki buradayım
Gördüm her şeyi
Süleyman, mabedini karşıma dikti
Önümden geçti Belkıs'ın tahtı
Son Uyarıcı geldi bir gece
O kutlu saatlerde göklere aktı
Gecelerin en kutlusuydu o gece”*

Hazret-i Süleyman şiirlerde, Yahudiler ve Hıristiyanlar tarafından “Dâvûd yıldızı” olarak bilinen ve isimlendirilen, Müslümanlar tarafından ise “Hatem-i Süleyman” diye anılan mührü

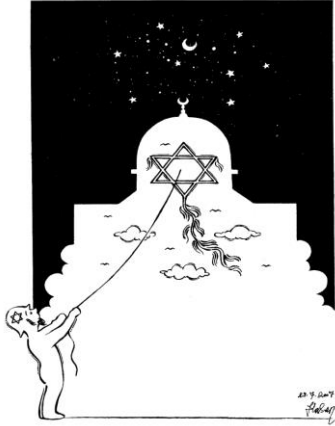
⁴⁰ Nurettin Durman, “Ateşlerden Geçen Kim”, *Haritada Kan Lekesi*, haz. Asım Öz (İstanbul: Pınar Yayınları, 2009), 42-43.

⁴¹ Âtîf Bedir, “Zeytindağı”, *Benim Adım Kudüs*, haz. Âdem Turan (İstanbul: İlke Yayıncılık, 2018), 123.

dolayısıyla da yer alır. Birinin tepesi diğerinin tabanına geçirilmiş iki eşkenar üçgenin meydana getirdiği bir sembol olan Hazret-i Süleyman'ın mührü, hermetik gelenekte makrokozmosu temsil eder. Rivayete göre Hazret-i Süleyman'ın ateşe, suya, rüzgâra, kuşlara ve hayvanlara hükmetmesini sağlayan bu mühür, yüzüğünde bulunur. Cennette Hazret-i Âdem'e ait iken Cebrail tarafından Hazret-i Süleyman'a getirilmiş olan bu yüzüğün üzerindeki altıgen motifte “ism-i a'zam”ın remzedildiği, Hazret-i Süleyman'ın “ism-i azam”a hürmeten bu yüzüğü yalnızca abdesthaneye giderken çıkarıp Asaf adlı vezirine veya hanımı Arnine'ye teslim ettiği bilinmektedir. Mühür parmağında değilken Hazret-i Süleyman'ın hayvanlara hükmedemediği bilgisi kaynaklarda yer alır.⁴² İslamiyet'ten önce ve sonra birçok kültür ve uygarlık tarafından mimari, sanat vb. alanlarda kullanılan bu mühür, İsrail tarafından şahsileştirilmiş ve İsrail'in bayrağının ve dininin bir simgesi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Böylece “Süleyman mührü” tarih boyunca sahip olduğu anlamı kaybetmekle beraber İsrail'in simgesi hâline gelmiştir.

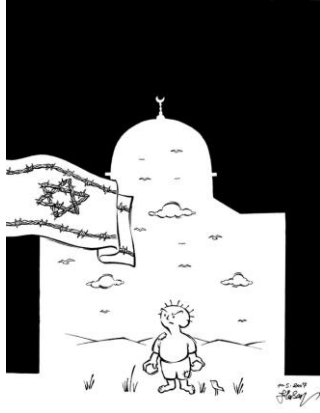
Hasan Aycın ve İbrahim Demirci'nin birlikte hazırladığı *Kudüs Ey Ey* isimli kitapta İbrahim Demirci, Hasan Aycın'ın Kudüs için çizdiği her bir çizgiye bir şiir yazmıştır. Aycın çizgilerinin bazılarında İsrail'in Süleyman mührünü sahiplenmesini eleştirmiştir. Demirci, Aycın'ın çizgilerinde eleştirdiği bu durumu kelimelere dökmüş, şiirlerinde anlatmış, Süleyman mührünün İsrail tarafından ele geçirilmiş olmasını tenkit etmiştir.

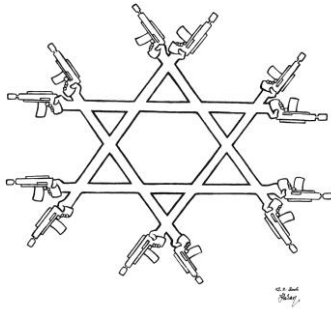
“Hey Moşe! Farkında mısın,
büyücülerin iplerine benziyor uçurtman.
Sen de uydurma bir Firavun'u andırıyorsun.
Mûsâ'nın gerçek ümmeti biziz, biliyor musun?
Davud'un yıldızı, Süleyman'ın mührü;
ne miğferine yakışmış, ne uçurtmana.
Moşe, şunu iyice sok kafana:
Gökyüzüyle savaşa giren yeryüzü,
yenilmeye mahkûmdur Moşe!..⁴³

⁴² İskender Pala, “Mühr-i Süleyman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (5 Nisan 2018).

⁴³ Hasan Aycın - İbrahim Demirci, *Kudüs Ey Ey*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2017), 23.

*“Süleyman’ın mührü pırıl pırıldı,
Işıl ışıldı Davud’un yıldızı.
Tutsaklık damgasına döndürdünüz o mührü.
Kelepçeye çevirdiniz o yıldızı.
Utanmadınız zeytin dallarımızı dikenli tel yapmaktan
Yerle göğü birleştiren tevhid üçgenleri
özgürlüğümüzü hapseden bir kafes oldu.
Hangi gök kabul eder bu bayrağı?
Hangi kuş, hangi balık parçalamaz bu ağı?
Bulutlar ve otlar ve toprak ve kurt ve kuş
Kudüs’ün kucağında birlik olup
Taşa tutacağız seni ey ihanet!”⁴⁴*

⁴⁴ Aycın - Demirci, *Kudüs Ey Ey*, 67.

“Yıldız dediğin ışık saçar,
 Yol gösterir yıldız dediğin.
 Doğu, batı, kuzey, güney, yer, gök
 Altı köşe ve her şeyin merkezi o merkez
 Yedi kollu bir şamdan olur ve ıstır / -dı.
 Böyle bilirdik, böyleydi, böyle kalmalıydı.
 Hangi şeytandır Davud'un kalkanını
 Saldırgan silahlara döndüren?
 Mûsâ'nın on iki pınarından su içenler
 Nasıl oldu da on iki namluya dönüştüler?
 Bu yıldız o yıldız olamaz!
 Bu kalkan o kalkan değil!”⁴⁵

Kudüs temalı şiirlerde sıklıkla anılan bir diğer peygamber de Hazret-i Mûsâ'dır. İsrailoğullarını Firavun'un zulmünden kurtarıp hürriyete kavuşturan bir lider olan Hazret-i Mûsâ'ya *Tevrat* indirilmiştir. Kur'ân'da kendisine “dokuz mucize verildiği”⁴⁶ belirtilmektedir. Bu mucizelerden biri Hazret-i Mûsâ'nın atasıdır. Firavun, Mûsâ'ya kendinden başkasını ilah tutarsa zindana atacağını söyler. Mûsâ, Allah'ın varlığına dair apaçık bir ispat getirdiğini söyleyince Firavun, o ispatı görmek ister ve Mûsâ, atasını yere bırakır. Asa koskoca bir ejderhaya dönüşür. Mûsâ'nın peygamberliğini ispat etmek için gösterdiği bir diğer mucizesi yed-i beyzâ (beyaz el) mucizesidir. Hazret-i Mûsâ elini koynundan çekip çıkarınca eli bakanlara bembeyaz görünür. Firavun bu mucizeler karşısında da iman etmez ve Mûsâ'nın bir sihirbaz olduğunu iddia eder.⁴⁷ Firavun, Mûsâ'nın bir sihirbaz olduğunu kanıtlamak için bütün sihirbazları bir meydana toplar, sihirbazlar en büyük sihirlere sergilerler. Bunun üzerine Mûsâ'ya atasını yere bırakması vahyedilir, Mûsâ atasını yere bırakınca asa, diğer sihirbazların yaptığı sihir numaralarını yutar. Böylece hak meydana çıkar ve sihirbazlar, Mûsâ'nın bir sihirbaz olmadığını anlayarak secdeye kapanır, Allah'a iman ederler.⁴⁸

Ahmet Mercan “Kudüs”⁴⁹ şiirinde Hz. Mûsâ'nın bu iki mucizesine telmihte bulunmuştur:

“Cin / kuş / rüzgâr / dil bilmem
 süleyman değilim ben
 bir asa bilirim bir de beyaz el
 iniyorum gelecekte geçmişe”

⁴⁵ Aycın - Demirci, *Kudüs Ey Ey*, 883.

⁴⁶ el-İsrâ, 17/101.

⁴⁷ eş-Şu'arâ, 26/29-35.

⁴⁸ el-A'râf, 7/117-122.

⁴⁹ Ahmet Mercan, “Kudüs”, *Yedi İklim Dergisi* 244 (Temmuz 2010), 43.

Ayşe Sevim, Kudüs’le diyaloglar şeklinde yazdığı “Zeytin Dalı”⁵⁰ başlıklı şiirinde, Allah’ın Hazret-i Mûsâ ile asası hakkında konuştuğunu bildiren ayetleri⁵¹ hatırlatır. Ancak bu şiirde Allah’ın konuştuğu kişi Hazret-i Mûsâ değil, Kudüs’tür. Hazret-i Mûsâ’nın Rabbi ile arasında geçen konuşma, “Zeytin Dalı” şiirinde Kudüs ile Rabbi arasında geçmektedir:

*“Asasına dayanmış Kudüs
soruyor Rabbi
“Elindeki nedir ey Kudüs”
“Ben ona yaslanırım, o Kudüslü kadınlardır” diyor şehir
Bu kadınlar ağaçtan meyve düşürür gibi
Gökten rahmet düşürüyorlar üzerlerine
Hz. Mûsâ’nın elini asası mı tutuyor Kudüslü kadınlar mı
yaklaş da bak
çocukken kaybettiğin kalbin göğsüne hızla dönüyor”*

Ali Göçer, “Kudüs Çiçekleri”⁵² adlı şiirinde, Hazret-i Mûsâ’nın kardeşi Hazret-i Hârûn’la birlikte İsrailoğullarını Firavun’un zulmünden kaçırırken yaptıkları yolculuğa, bu yolculuk sırasında Mûsâ’nın Allah’la görüşmeye Tûr Dağı’na giderken kavmini Hârûn’a emanet etmesine ve bu sırada kavmin Sâmîrî adında bir kişiye uyararak Mısır’dan getirdikleri ziynet eşyalarını eritip kendilerine tapmak için böğüren bir buzağı yapmasına⁵³ telmihte bulunur. Hazret-i Mûsâ kavmine neden böyle yaptıklarını, niçin yoldan çıkıp bu buzağıya taptıklarını sorduğunda, kavmi Sâmîrî’yi işaret etmiş ve “Mısır’dan getirdiğimiz ziynet eşyalarını eritmek için ateşe attık, Sâmîrî de mücevheratını ateşe attı ve bu buzağıyı yaptı” demiştir. Allah, Mûsâ’nın kavmini sınamak için Sâmîrî’nin böğüren bir buzağı yapıp kavme “Tanrınız budur, Mûsâ’nın da Tanrı’sı buydu ama o bunu unuttu!” demesine müsaade etmiştir. Hazret-i Mûsâ’nın kavmini bırakıp Rabb’iyle görüşmeye vaktinden önce gelmesi dolayısıyla Allah, Sâmîrî ile kavmi sınamıştır.⁵⁴

*“Diken üstünde orda ayla
usa eklenmiş bir düş uzantısıdır yaşamak
acımın sevdanın ve ateşin
ve Süleymanın ellerinin izdüşümü
altın buzağının gölgesi
Harundan ve Mûsâdan kovulmuş
dönek kiraz
neden hüzündür Kudüs çiçekleri*

⁵⁰ Ayşe Sevim, “Zeytin Dalı”, *Karabatak Dergisi* 37 (Nisan- Mayıs 2018), 6.

⁵¹ Tâhâ, 20 / 17-21.

⁵² Ali Göçer, “Kudüs Çiçekleri”, *Edebiyat Dergisi* 38+73 (Şubat 1981), 2.

⁵³ el-A’râf, 7/148.

⁵⁴ Tâhâ, 20/83-91.

ve baruttur biraz.”

Hazret-i Mûsâ'nın Tûr Dağı'na çıkmasına ve asa mucizesine Filistin/Kudüs için yazdığı “Acıyla Sınanan”⁵⁵ şiirinde yer veren bir diğer şair de Ali Emre'dir:

*“Ölümcül ağular akıtılır hep sularına umudun
Silkinir / kardeşçe ineriz koynundan kitabın
Ölümcül kaygular bırakılır hep duldasına umudun
Zulme âsâ düşer tûra Mûsâ utanca zorba
Eğilip eşeleriz dağın eteğindeki kor ateşi
ne güzel ölüürüz / ne güzeldir türküsü direnmenin
eğilip eşeleriz kızların avucundaki kor ateşi
Ele zincir düşer gönle cemre yola bismillah”*

Bakara Sûresi'nde anlatıldığı üzere Hazret-i Mûsâ, İsrailoğullarına Allah'ın girmelerini emrettiği mukaddes topraklara girmelerini ve Allah'a itaat etmelerini söylediğinde İsrailoğulları itaat etmemiş ve Mûsâ'dan Rabb'ine dua ederek kendileri için yemek istemesini dileyip isyan etmişlerdir. Her gün aynı yemeği yemekten bıktıklarını söylemiş, Mûsâ'nın Rabb'inin kendileri için yerden *mercimek, soğan, kabak, sarımsak* gibi yiyecekler bitirmesini istemişlerdir. Bunun üzerine Mûsâ sinirlenmiş ve eğer Allah'ın isteği üzerine itaatten kaçınıp yiyecek istiyorlarsa Mısır'a gitmelerini emretmiştir.⁵⁶

Âdem Yazıcı “Mümkün Değil”⁵⁷ başlıklı şiirinde bu kıssaya bir iktibasla yer vermiştir:

*“Dua et Mûsâ! Biz artık tek çeşit yemeğe katlanamıyoruz.”
sabret, çoğalsın mümkünler
biraz kuş kanadı, biraz bildircin eti
göç yolunda leylekler
hep kudret helvası, hep büyük taş
düşükçe acıyor gövdesi
ey israiloğulları
ey geçmişten kalan
yağmur, sulardan taşan mermer
dirilsin duygular, çeliğin gücü
dirilsin dirilsin
dağılsın başlangıçlarda büyü*

⁵⁵ Ali Emre, “Acıyla Sınanan”, Haritada Kan Lekesi, Haz: Âsım Öz (İstanbul: Pınar Yayınları, 2009), 208-209.

⁵⁶ el-Bakara, 2/61.

⁵⁷ Âdem Yazıcı, “Mümkün Değil”, *Muhit Dergisi* 34 (Ekim 2022), 15.

...

aşırıya gidiyorlar;

denizden,

havadan,

karadan.

oysa yeryüzü yetiştirmiyor

sarımsağı, mercimeği, soğanı

onlar inatla değiştirmek istiyor

aşağı olanla üstün olanı”

Kudüs'ün ev sahipliği yaptığı peygamberlerden biri de insanlara elçi olarak gönderilen ve kendisine Tevrat indirilen Hazret-i İsa'dır. O, Hıristiyanlık tarihinde “Son Akşam Yemeği” olarak bilinen, Zeytin Dağı'nın eteklerinde Fıfış Bayramı'nda hazırlanan Seder yemeğini yemek üzere havarileriyle bir araya gelmiştir. Bir gün sonra ise Yahudi din adamlarının şikâyeti üzerine Romalı askerler tarafından yakalanarak Kudüs'te çarmıha gerilip öldürülmüştür. İslamiyet'e göre ise O, Yahudi ve Hıristiyan inançlarının aksine “çarmıha gerilmemiş, göğe yükseltilmiştir”⁵⁸, ancak bunu etraftaki insanlar görmemiş, dolayısıyla İsa'nın öldüğünü zannetmişlerdir.

Hazret-i İsa; Hazret-i Meryem'in kendisine gebe kalışı, doğumu esnasında ve bebekken gerçekleşen olağanüstü hâller, peygamberlik mucizeleri, özellikle elle dokunması (mesh) ve nefesi ile körleri gördürüp hastaları iyi etmesi, ölüleri diriltmesi, dünyaya değer vermemesi, bir merkep sırtında gezmesi, kendi söküğünü kendisi dikmesi, ölmeyip göğe çekilmesi, dördüncü kat gökte bulunması, maddeden arınmış olması ve hiç evlenmemesi gibi birçok yönlerden Divan şiirinde çeşitli hayal ve sembollere konu olmuştur.⁵⁹

Modern Türk şiirinde ise Hazret-i İsa, sadece bu özellikleri dolayısıyla konu olarak işlenmemiş, özellikle Kudüs şiirlerinde “Son Akşam Yemeği”ne, “Elem Yolu”ndaki yürüyüşüne ve çarmıha gerilmesine telmih yapılarak anılmıştır.

Arif Ay, “Kudüs Konuşuyor”⁶⁰ şiirinde Hz. İsa'dan “Son akşam yemeği” ve çarmıha gerilmesi olaylarını hatırlatarak bahsetmiştir.

“Ben Kudüs

konuştum ve sustum

emanet olarak taşıdığım ilahi kelâmı

sahibine sunmak için

Zeytin Dağı Dâvûd'un mührü

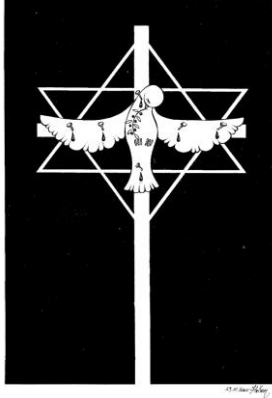
⁵⁸ en-Nisâ, 4/155-159.

⁵⁹ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 235.

⁶⁰ Arif Ay, *Şiirimin Şehirleri*, 43.

*Moab dağları Mûsâ'nın mührü
geçiyor Via Dolorosa'dan⁶¹
sırtında çarmıhıyla İsa
'Son Yemek' duruyor hâlâ
toplanmadı masa
sönmedi şamdan"*

Hasan Aycın'ın *Kudüs Ey Ey* adlı kitapta yer alan çarmıha gerilme hadisesini anlatan bir çizgisi için yazdığı şiirinde İbrahim Demirci, Hazret-i İsa'nın çarmıha gerilme(me)sine telmihte bulunmuştur. Barış güvercininin gerildiği çarmıhın arkasında yer alan "Dâvûd yıldızı" (diğer adıyla "Süleyman mührü") dikkat çekicidir. Zamanla İsrail bayrağının simgesi olan bu yıldız, barışın İsrail tarafından çarmıha gerildiğinin bir işaretidir.

*"İsa efendimizi çarmıha gerip öldürmek istediler.
O zaman Allah onu bir kuş gibi göğe çekti.
Ona benzettikleri başka birini öldürdüler.
Hep yanıldı onlar, hep yanılttı.
Hep aldandı onlar, hep aldattı.
Yanılanlar ve yanılanlar, aldanınlar ve aldatınlar
El ele, yan yana, kol kola
Barışı çarmıha germekteler şimdi de.
Ey pervasız katil, ey pişkin cânî!
Allah'tan utanmıyorsan İsa'dan utan!"*

⁶¹ Hz. İsa'nın sırtında taşıdığı çarmıh ile haça gerileceği yere kadarki güzergâhı Via Dolorosa, yani Elemlî Yol olarak isimlendirilir.

*Allah'tan korkmuyorsan Mûsâ'dan kork!*⁶²

Mehmet Teber, “Kudüs’e Sesleniş”⁶³ şiirinde Süleyman Mabedi, asılı duran taş diyerek sahra taşıyla birlikte miraç mucizesi ve Müslümanların ilk kiblesi ile Kıyamet Kilisesi’nden bahseder. Kudüs’te bulunan Kıyamet Kilisesi, Hristiyanların hac merkezidir. Hristiyanlar, Hazret-i İsa’nın bu kilisenin bulunduğu tepede çarmıha gerildiğine, kabrinin burada olduğuna ve burada dirileceğine inanırlar. Bahriye Nazırı ve Suriye-Filistin Umum Kumandanı Cemal Paşa’nın özel kalem subayı olarak Zeytindağı’nda bulunan Falih Rıfki Atay *Zeytindağı* isimli kitabında bu kiliseden şu sözlerle bahsetmiştir:

Rahat döşeginde ölmeyen İsa’nın mezarı etrafında, çepeçevre, Müslüman jandarmaları nöbet beklemektedir. Kilise içinin her parçasının bir başka millete ayrılmış olduğunu yazmıştım: Her millet kendi yerini süpürür, yıkar ve taşı üstüne yalnız o milletin ayağı basar. Birinin süpürgesi ötekinin taşına dokundu mu, cinayet olur ve İsa’nın mezarına gözyaşı yerine kan sızar. Şişli bastonlar gibi, Kudüs’te hançerli putlar vardır. İsa’nın mezarı, üstünü temizlemek sevabı pay edilemediği için, toz toprak içindedir. İpi kopararak düşen çanı hiç kimse kaldırıp yerine takamaz. Beytüllâhim Kilisesi de böyle idi: Enver Paşa, kilise camlarının niçin kırık bırakıldığını sorduğu zaman, masraf etmek sevabını milletlerin paylaşmadıklarını ve her teşebbüsün arkasından kan ve kavga çıktığını söylemişlerdi. Başkumandan kiliseyi bir jandarma müfrezesi ile sardırdı ve kilisenin pencerelerine yeni camlar ancak böyle takılabilirdi.⁶⁴

Mehmet Teber, her üç semavi dinin önem verdiği yapıları aynı dörtlükte anmıştır.

“Bir yanda taş duvarlar ve Süleyman Mabedi,

Şu asılı duran taş, miracın alameti.

İşte Mescid-i Aksâ, İslâm’ın ilk kiblesi

İsa’nın mihrabıdır, Kıyamet Kilisesi.”

Üç semavi dinin atası olan Hazret-i İbrâhim de Kudüs’te bulunan peygamberler arasındadır. Putları kırması ve Nemrut tarafından ateşe atılmasının anlatıldığı kıssalara telmihle Kudüs şiirlerinde anılır. Nemrut zamanında kurban kesmek için herkesin şehri terk ettiği bir gece, puthaneye girerek bir baltayla putları kıran Hazret-i İbrahim, en büyük putu kırmaz ve baltasını onun boynuna asar. Şehre döndüğünde putların kırıldığını gören halk şaşırır. Bunu kimin yaptığı sorulunca, Hazret-i İbrâhim en büyük putu göstererek baltanın onun boynunda asılı olduğunu, diğerlerini onun kırdığını söyleyince halk buna inanmaz ve putun hareket edemeyeceğini belirtir. Bunun üzerine Hazret-i İbrâhim, “Konuşamayan ve size hiçbir fayda ve zararı dokunmayan putlara ne diye tapıyorsunuz?” der.⁶⁵ Sinirlenen Nemrut, Hazret-i İbrâhim’i cezalandırmak için büyük bir ateş yakıtırarak onu bir mancınıkla ateşe attırır. Ateşe atılan Hazret-i İbrâhim bir gül bahçesine düşmüştür.⁶⁶ Ateşin günlerce yanmasına rağmen Hazret-i İbrahim’e zararı dokunmaz. Çünkü ateşin içi bir mucizeyle gül bahçesine dönmüştür. Hazret-i İbrâhim, Nemrut’a Allah’a

⁶² Aycın - Demirci, *Kudüs Ey Ey*, 89.

⁶³ Mehmet Teber, “Kudüs’e Sesleniş”, *Muhit Dergisi* 47 (Kasım 2023), 134.

⁶⁴ Falih Rıfki Atay, *Zeytindağı* (İstanbul: Pozitif Yayınları, 1998), 62-63.

⁶⁵ Hz. İbrahim’in putları kırması, Enbiyâ, 21/57-68. ayetlerde anlatılmaktadır.

⁶⁶ Ateşin Hz. İbrahim’i yakmaması Enbiyâ, 21/69-71. ayetlerde anlatılmıştır.

iman çağrısında bulunduysa da onun kabul etmemesi sonucunda ailesi ve kendisine inananlarla birlikte Babil'i terk ederek önce Kudüs'e oradan da Şam'a gitmiştir.⁶⁷

Sümeyye Şeker'in "Kıyam"⁶⁸ adlı şiirinde Hazret-i İbrâhim'in Hakk'ı ortaya çıkarmak için putları kıran baltasıyla, İsrail askerinin silahlı saldırılarına karşı koyan çocukların ellerindeki taşlar arasında bir benzetme yapılmıştır:

*“Serçeler besteler Kudüs rüzgârını
genişler gök şafak mor kınadır ufukta
bakışında Hamza'yı diriltten çocuk
avucundaki taş İbrahim'in baltası
çalınca arzın elleri göğün kapısını
bir tufan kopar
sesin Aksa için yağmur duası”*

Gazze'de İsrail'in gerçekleştirdiği soykırıma bir tepki olarak Sevgi Yerlioğlu, "O Dizleri Kuşanan"⁶⁹ başlıklı bir şiir yazmış ve dizelerinde Hz. İbrâhim'i yakmayan ateşi, bugün topraklarını imanla korumaya çalışanlara ithafen bir imge olarak kullanmıştır:

*“Burada toprak vakitsiz kızarır
tohumlar durmadan tazeler aydınlığı
çocukların cesaretinde bahar tekrar eder
bunca dik omuzun harladığı ateşe
İbrahim'le beraber düşer sesimiz
oradan korkusuzca su olup çıkmak için
dizlerini bırakır bir secdeden doğrulan
bundan mı eğilmez o dizleri kuşanan
bundan mı ateş nedir, yanmasını bilene”*

Gazze'de yaşanan soykırıma bir tepki olarak şiir yazan ve bu şiirinde Hazret-i İbrâhim'i anan bir diğer isim de "Ölüm Alınır"⁷⁰ başlıklı şiiriyle Nurgül Uçar'dır. Filistin'e destek için pek çok ülkede bir sembol olarak kuşanılan kefiyenin üzerindeki şekillerin sahip olduğu anlamları bir anlatan Uçar, Filistin'i Hazret-i İbrâhim'in baltasına benzeterek bu baltanın dünyadaki putları kırarak insanların içindeki İbrahim Peygamberi ortaya çıkardığını söylemiştir. Öyle ki İsrail'in bu soykırımının amacı Filistinlileri dünya üzerinde yok etmekken bütün dünyaya Filistin'i ve Filistinlilerin sağlam inancını tanıtmıştır. Gerçekleştirilen protestolarda da görüldüğü üzere kefiye, Filistin bayrağı, Filistin bayrağını temsil eden karpuz sembolü gibi pek çok sembolik

⁶⁷ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 224.

⁶⁸ Sümeyye Şeker, "Kıyam", *Yedi İklim Dergisi* 294 (Eylül 2014), 22.

⁶⁹ Sevgi Yerlioğlu, "O Dizleri Kuşanan", *Karabatak Dergisi* 71 (Kasım-Aralık 2023), 18.

⁷⁰ Nurgül Uçar, "Ölüm Alınır", *Karabatak Dergisi* 71 (Kasım-Aralık 2023), 66.

objeyle dünya Gazze için ayaklanmışır. Şairin deyimiyle Filistin gösterdiği direnç ve inancıyla dünyanın putunu kırmak suretiyle insanların içindeki İbrâhim Peygamberi açığa çıkartmıştır.

*“Keñiye dünyanın boynunda
onun ağları balık, yaprakları zeytin
Filistin Halilullah’ın baltasıdır
Kırdı dünyanın büyük putunu
Çıkardı içimizdeki İbrahim Peygamberi”*

Süleyman peygamberin neslinden gelen ve İsrailoğulları peygamberlerinden olan Hazret-i Zekeriyâ Beyt-i Mukaddes’te *Tevrat*’ı yazan ve kurban kesen peygamberdir. Hazret-i Meryem’in dayısıdır ve onu kendi himayesinde büyütmiştir. Çok ihtiyar yaşındayken oğlu Yahya dünyaya gelmiştir.⁷¹ Yahudiler tarafından şehit edilen bir peygamberdir. Yahudilerin Hazret-i İsa’nın babasız doğması üzerine onunla Meryem hakkında çıkardıkları dedikodu ve Yahya’nın öldürölme fermanı çıkınca ona yardım etmesi olmak üzere şehit edilmesi hakkında iki rivayet vardır. Bazı kaynaklara göre düşmanlarından kaçıp Beyt-i Mukaddes’te bir kavak ağacının içine gizlenmiş, ancak eteği dışta kalan eteğini şeytanın Yahudilere göstermesi üzerine Yahudiler kavak ağacıyla birlikte Hazret-i Zekeriyâ’yı testereyle kesmişlerdir.⁷²

İsrailoğulları tarafından şehit edilen bir başka peygamber de Hazret-i Yahya’dır. İsa peygamberden altı ay veya üç sene önce doğan ve çok genç yaşta kendisine peygamberlik verilen Hazret-i Yahya, Hazret-i Zekeriyâ’nın oğludur. Mûsa peygamberin şeriatı ile amel etmekleyen *İncil* indirilmiş ve onunla amel etmeye başlayarak İsa peygamberin geleceğini, kavmine haber vermiştir.⁷³

Zulmüyle meşhur olan Filistin hükümdarı Herod yahut İterdos kendisine nikah düşmeyen bir kadını (rivayete göre kız kardeşini)⁷⁴ almak istemiş, Yahya peygamber bu durumun şeriatı mugayir olduğunu söyleyerek bu evliliğe mâni olmuştur. Bu nedenle de Herod’un evlenmek istediği kızın teşvikiyle Hazret-i Yahya’nın otuz yaşındayken başı kesilerek şehit edilmiştir. Başının Şam’daki Ümeyye Camii’nde, bir elinin Beyrut’ta metfun olduğu rivayet edilir. Şehadeti mevlid-i İsa gününe tesadüf etmekle her sene o gün başından kan sızdığı⁷⁵ söylenmektedir.

Kudüs temalı şiirlerde Hazret-i Zekeriyâ ve Hazret-i Yahya’dan Yahudiler tarafından şehit edilmeleri sebebiyle bahsedilmiştir. Yine Hazret-i Eyyûb ile ilgili şiirlerde detaylı bilgi yoktur, ancak Hazret-i Eyyûb, Allah tarafından kendisine verilen zorluklara, hastalıklara karşı sabırlı duruşu, sabrın timsali oluşu dolayısıyla diğer peygamberlerle birlikte şiirlerde anılmışır. Babası Hazret-i İbrâhim tarafından Allah’a kurban edilmesi sebebiyle bir şiirde yer alan Hazret-i İsmâil’in hayatı ve peygamberliği hakkında detaylı bilgi ya da oluşturulmuş bir imge yoktur.

⁷¹ Hz. Zekeriyâ’nın evlat sahibi olmak için çok yaşlı, karısının ise kısır olduğu hâlde Allah’ın onu Yahya ile müjdelediği ve bir süre sonra da Yahya’nın dünyaya geldiği, Meryem Suresi’nin 2-11. ayetlerinde anlatılır.

⁷² Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 490.

⁷³ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 477.

⁷⁴ İskender Pala, kendisine Mûsa peygamberin şeriatına göre nikâh düşen, fakat İncil’e göre evlenmeleri yasaklanan kişinin Herod’un kardeşinin kızı olduğunu söylemektedir. (Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 477.)

⁷⁵ Ahmet Talat Onay, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Haz. Cemal Kurnaz (Ankara: Kurgan Edebiyat, 2013), 425.

Peygamberlere dahi acımadan vahşice davranan Yahudilerin bugün Filistin'deki mazlumlara ve iman edenlere zulmettiklerini anlatmak için bu peygamberlerin şهادetleriyle Kudüs topraklarında yine Yahudiler tarafından şehit edilenler arasında bir bağ kurmuştur şairler.

Sezai Karakoç “Alinyazısı Saati”nin⁷⁶ bir dizesinde Hazret-i Zekeriyâ'dan, Hazret-i İsa'yla birlikte bahsetmiştir:

*“Ve ay'ı görmek istemez zeytin ağaçları
Eğilerek selâmlamazlar hilâli hurmalar
Artık ne Zekeriya var ne İsa var
Sararmış bir tomar mı mucizeler
Ölülerin dirilişi şifa veren kelimeler”*

İbrahim Demirci, Hasan Aycın'ın Mescid-i Aksa'yı ağlarken çizdiği çizgisi için kaleme aldığı şiirinde Yahudilerin peygamberlere ettiği zulmü vurgulayarak Hazret-i Zekeriyâ, Hazret-i Yahya ve Hazret-i Ya'küb'dan ismen bahsetmiştir.

*“Kimdir ağlatan Mescid-i Aksa'yı?
Nedir taşları kanatan bu kin?
Zekeriya'ya ettikleriniz yetmedi mi?
Yetmedi mi Yahya'ya yaşattıklarınız?
Onlar sizin iyiliğinizi istiyorlardı oysa.
67'den beri 600'ü aştı saldırılarınız
Sizin yüzünüzden ve acısından ağlıyor sanyorsunuz ya
Size ağlıyor belki de ve merhametinden ağlıyor.
Biraz yakından bakın: Yakup da ağlıyor.”⁷⁷*

⁷⁶ Karakoç, *Gün Doğmadan*, 628.

⁷⁷ Aycın - Demirci, *Kudüs Ey Ey*, 43.

Erdal Çakır, “Tel’in Bildirisi”⁷⁸ şiirinde, İsrail’in şehit ettiği Müslümanları Hazret-i Zekerriyâ ve Hazret-i Yahyâ olarak betimlemiştir. Zaman ve araçlar değişmiş olsa da hepsinin katili aynıdır:

*“Tarih hatırlar mı
Kudüs’lü olduğun bir günü,
Ya Ortadoğulu...
Sen,
Kitabımızdaki yabancı
Bir gün var mı
Zekeriya öldürmediğin, Yahya öldürmediğin.”*

Aynı şiirinde Erdal Çakır, Yûsuf kıssasına telmihle Hazret-i Yûsuf ve Hazret-i Ya’küb’dan da bahsetmiştir:

*“Sen hiç ekmek pişirdin mi
Çocuk emzirdin mi İsrail,
Kafalarına misket bombası atmadan önce
Bir kez olsun denedin mi
Misket oynamayı onlarla
Dünyayı, Yusuf zannedip kuyuya atmadan önce
Bir Yakup bulup baktın mı gözlerine.”*

Hazret-i Yûsuf, şiirlerde kuyuya atılması ve Züleyha ile arasında yaşanan olayın anlatıldığı kıssalara telmihle yer alır. Öyle ki zamanla modern şiirde bir kuyu metaforu oluşur. Kıssada anlatıldığına göre on bir kardeşi olan Hazret-i Yûsuf bir gün rüyasında on bir yıldızın, güneşin ve ayın kendisine secde ettiğini görür. Rüyasını babası Hazret-i Ya’küb’a anlatır. Hazret-i Ya’küb, oğluna bu rüyayı kardeşlerine anlatmamasını tembihleyerek Allah’ın kendisini seçeceğini, ona kendi ilmini öğreteceğini söyler. Bu rüya bunun müjdecisidir. Zamanla abileri Yûsuf’u babalarıyla olan muhabbetinden dolayı kıskanırlar, bir gün gezmeye götürmek bahanesiyle babalarından izin alıp Hazret-i Yûsuf’u evden uzaklaştırır ve onu kuyuya atarlar. Babalarına da “Yûsuf’u kurt yedi,” diyerek gömleğine sürdükleri sahte kanı gösterirler. Hazret-i Ya’küb oğlu Yûsuf’tan haber alamayınca çok üzülür, bu hadisenin aslını bilir, oğullarının nefislerine uyup Yusuf’a zarar verdiklerini sezer, ancak sabretmesi gerektiğini düşünerek Allah’a sığınır. Ötelerden gelen bir kabile Yûsuf’u kuyudan çıkarıp Mısırlı birine satar.⁷⁹ Oğlunun hasretinden günlerce ağlayan Hazret-i Ya’küb’un ise gözleri kör olur.

⁷⁸ Erdal Çakır, “Tel’in Bildirisi”, *Haritada Kan Lekesi*, 128-129.

⁷⁹ Yûsuf, 12/4-21.

Erdal Çakır yukarıda alıntılanan şiirinde bu kıssadan hareketle dünyayı Hazret-i Yûsuf'a benzetir. Çünkü İsrail'in Müslümanlar üzerindeki tavrıyla Hazret-i Yûsuf'un kardeşlerinin tavrı birbirine çok benzemektedir.

Mehmet Gemci de “Bir Bebek Sanki Ruhum”⁸⁰ başlıklı şiirinde Hazret-i Yûsuf'un kuyuya atılmasına telmihte bulunarak Erdal Çakır'dan farklı bir yaklaşımla kuyu metaforunu kullanır. Gazze'de savaşın ortasında kalan çocukların acısından utanan şair, Hazret-i Yûsuf gibi yıllarca kuyuda kalmak istediğini belirtir.

*“bu akşam
gazzeli masum yavruların
zonklayan yaralarını sarmak istiyorum
namludan çıkan mermiler
körpe vücutları nasıl da yakar kavurur biliyorum
bu akşam
yusuf olmak istiyorum
kardeşlerim beni de atsınlar bir kör kuyuya
zindanlarda kalayım yıllarca”*

Hazret-i Yûsuf'u kuyuya atılması dolayısıyla şiirinde anan bir diğer isim Burhan Tuz'dur. Burhan Tuz, “Kudüs Göğsümde Bir İkamet Belgesi Ya Ali”⁸¹ başlıklı şiirinin her bendinde halife Hazret-i Ali'ye seslenerek onun cesaretinden, gücünden yardım diler. Şiirinde tarihî olaylara telmihte bulunan Tuz, Hazret-i Ali liderliğinde Yahudilere karşı kazanılan ve sonucunda Yahudi sorununun çözüldüğü bir muharebe olan Hayber Fethi'ni okura hatırlatır. Hazret-i Ali, bu muharebede gücüyle önemli bir fatih olarak ön plana çıkmaktadır. Kaynaklara göre Hazret-i Ali, Hayber Kalesi'nin oldukça ağır olan demir kapısını elleriyle söküp bir kalkan gibi kullanmıştır. Şair, Hazret-i Ali'den belki de pek sağlam olmayan, hatta tarihte yeri olmayan kapıları yıkarak Kudüs'e, Filistin'e yardım etmesini dilerken bu olayı da okura hatırlatır.

*“Büsbütün öfkemizi yan yana koyalım şimdi
Hayber'den dönen nalsız atları öpmek için
Biraz kırmızı biraz mavi
Her renge tutulsun şairlerin uykusu
Mısır sana mısra bana kalsın
Karanlık içre yol yitirsem umudum sensin ya Ali

Sırtımda taşıdığım yamalı direnişimle
Tertemiz bir ölüm yazılsın alınma*

⁸⁰ Mehmet Gemci, “Bir Bebek Sanki Ruhum”, *Benim Adım Kudüs*, 132.

⁸¹ Burhan Tuz, “Kudüs Göğsümde Bir İkamet Belgesi Ya Ali”, *Yedi İklim Dergisi* 405 (Aralık 2023), 153.

*Yaşı, vakti kadar ilerlerken çocukların
Birkaç ölüm tarifi ver bana ya Ali
Dedim kuyularınıza Yusuf olmak yetti
Talihleri muskalı Alilerden
Merhem, merhametten yapılır bilirsin ya Ali*

*Suyumuzun kırk hursuzı var ya Ali
Sesin burada bir dünya ederken
Dünya bir ahşap kapıdır bilirsin ya Ali
Tarihte bir kapı bile olmayan kapılara
Göster kendini ya Ali”*

Yûsuf Sûresi’nde Hazret-i Yûsuf’un güzelliğinden de bahsedilir. Hazret-i Yûsuf kardeşleri tarafından kuyuya atılınca onu bulanlar Mısır’da bir köle olarak satmıştır. Onu satın alan sahibi Aziz, karısına Yûsuf’a iyi bakmasını, belki işlerine yarayacağını ya da onu evlatlık edinebileceklerini söylese de Yusuf’un güzelliğinden son derece etkilenen Züleyha, ondan murat ummuştur. Hazret-i Yûsuf ise iffetinden karşılık vermeyerek Allah’a sığınarak Züleyha’nın kilitlediği kapıya yönelip kaçmak istese de başarılı olamamıştır. Züleyha onun gömleğini arkasından çekince gömlek yırtılmıştır. Kapı açıldığında kocasını karşısında gören Züleyha’nın Yûsuf’a iftira atması üzerine Züleyha’nın bir akrabasının şahit tutulması ve onun, “Gömlek önden yırtıldıysa Züleyha haklıdır, arkadan yırtıldıysa Yûsuf doğru söylüyordur ve suçsuzdur,” demesiyle suçsuzluğu kanıtlanan Yûsuf’un sahibi ve Züleyha’nın kocası Aziz, Yûsuf’a bu olaydan kimseye bahsetmemesini söylemiştir. Zamanla Züleyha hakkında dedikodular çıkmış, Züleyha’yı kınayanlar olmuştur. Bunun üzerine Züleyha bir ziyafet düzenleyerek birçok kadını davet etmiş, ellerine birer bıçak vererek Yûsuf’u karşılarına çıkarmıştır. Hazret-i Yûsuf’un güzelliğinden Züleyha gibi etkilenen kadınlar “Bu olsa olsa Allah’ın bir meleğidir” diyerek ellerini kesmişlerdir. Hazret-i Yûsuf kadınların tuzağına düşmekten korktuğu için Allah’a yalvararak zindana girmeyi dilemiştir. Suçsuz olduğu hâlde bir süre zindanda kalan Yûsuf’a, bu süre zarfında rüya ilmi öğretilmiştir.⁸²

Yasin Mortaş, 18 bölüme ayırarak yazdığı “Kudüs Ağrısı”⁸³ şiirinin 17. bölümünde kıssaya telmihte bulunarak Hazret-i Yûsuf’un yırtılan gömleğini dizelerine işler. Mescid-i Aksa’ya seslenerek Kudüs’le konuşur gibi yazdığı şiirinde gömleği imgeleştirir ve Kudüs’le gömlek arasında bir bağ kurar:

*“Kuşları üşüyen ağaçların
rüzgara küsmüş/öyle mi
Gün sökülünce gömleğinden*

⁸² Yûsuf, 12/21-35.

⁸³ Yasin Mortaş, “Kudüs Ağrısı”, *Benim Adım Kudüs*, 142

*Yusuflara küsmüşsün/öyle mi
Yıldızlar unuttunca göğünü
karanlıkta kalmışsın/öyle mi*

Ah canım sevgilim

Mekke yüzlüm/Kudüs'üm”

“Uzak Yakın Çöl Notları”⁸⁴ başlıklı şiirine Maide Sûresi'nin yirmi dördüncü âyetine iktibasla başlayan Yaşar Bedri, Hazret-i Mûsâ'yı ismini vermeden anar. Şiirini on iki bölüme ayıran Bedri, şiirine birinci bölümden başlamak yerine sıfırdan başlayarak sıfırncı bölümde Hazret-i Yahyâ, İbrâhim ve Zekeriyâ peygamberlerle Hazret-i Muhammed'in miraç mucizesine yer vermiştir.

“İsrailoğulları peygambere dedi ki:

'git, sen ve rabbın savaşın!

Kenan yolcusu gitti! Çerçiler çakallara bıraktı çölü

Oturdu çeriler iki ayrı koma gün ayırımında

Yahya'nın gözyaşı tozlarını topluyordu İbrahim

Kalbimi açtım; mihrabı, mümini, münkiri gördüm

Yalnız Zekeriya'yı, miracı, kayıp dualarımı

Kendi yalnızlığıma gömdüm.”

Mehmet Kurtoğlu, “Savaşın Şehirleri”⁸⁵ başlıklı şiirinde yukarıda haklarında bilgi verilen Kudüs'le bağı olan peygamberlerin neredeyse hepsine, mucizelerini veya özelliklerini anarak “Ey Allah dostu Ceddül-Enbiya” nidasıyla seslenmiştir. Bu dizelerdeki peygamberler sırasıyla; Hazret-i Mûsâ, Hazret-i Dâvûd, Hazret-i Süleyman, Hazret-i Ya'küb, Hazret-i Yûsuf, Hazret-i Eyyûb, Hazret-i İsâ ve Hazret-i Muhammed'dir:

“Ey Allah dostu Ceddül-Enbiya

Ey yarı yolda bırakılan

Ey sapanını çağın çocuklarına miras bırakan

Ey kuşdili konuşup mührünü çaldıran hükümdar

Ey evlat acısıyla gözleri kör olan

Ey aşkı ve iffeti öğreten köle

Ey dertlerini sabrıyla yenen

⁸⁴ Yaşar Bedri, “Uzak Yakın Çöl Notları”, *Benim Adım Kudüs*, 69.

⁸⁵ Mehmet Kurtoğlu, “Savaşın Şehirleri”, *Şairlerin Gazzesi/Geride Kalanların Türküsü*, Haz. Âdem Turan (İstanbul: İlke Yayıncılık, 2009), 224-226.

Ey çarmiha gerilen müjde
Ey Benî İsrail peygamberleri
Ey seçilmişler seçilmiş
Ey düşmanına merhamet dileyen
Merhamete muhtaç şimdi ümmetin...”

Mehmet Aycı da “Melun”⁸⁶ başlıklı şiirinin her dizesinde başka bir peygambere yer vererek İsrail’e olan kızgınlığını dile getirir. Şiirde İsrail’e mazlum durumundayken ve bir yurdu yokken kucak açan, yardım eden, evini, sofrasını paylaşan bir kişinin anlatımı hâkimdir. Zekeriyâ peygamberin ağaçta kovuğa saklanmasına, Yûsuf peygamberin kuyuya atılmasına, Hz. Muhammed’in hicret sırasında Hazret-i Ebû Bekir’le Sevr mağarasında müşriklerden saklanmasına telmihte bulunulan şiirde baştan sona İsrail’e duyulan kuvvetli bir öfke vardır.

“Ad verdim çocuklarıma Yakup, İbrahim
Ad verdim çocuklarıma Mûsâ, Elyesa
Ad verdim çocuklarıma İshak, Süleyman
Ad verdim çocuklarıma Harun ve Eyüp
Ad verdim çocuklarıma Dâvûd ve Yusuf
Ad verdim çocuklarıma Süleyman diye
Senin peygamberlerini yaşatan bendim
Ehl-i kitap diyerek ve emanet görerek
Herkes seni sürerken dünyanın ötesine
Yeraltına sürerken,
Kovulmuşluk acısını unutturdum yıllarca
Aramadın saklanmaya ağaçta kovuk
Çölde kuyu aramadın kayada mağara
Sana konutlar yaptım kendi bahçeme
Kalmaya yer gösterdim...”

Gazze’de büyük insanlık suçu olarak yaşanan soykırımı karşı tepki olarak Ayşe Çelikkaya “Filistin’de Son Salıncak”⁸⁷ başlıklı bir şiir yazmış ve dizelerinde Hazret-i Yûsuf, Hazret-i İsmâil, Hazret-i Eyyûb’a ve ayrıca ilk ezan okuyan Hazret-i Bilâl’e yer vermiştir. Hazret-i Yûsuf’un ismi kuyu metaforuyla birlikte anılırken Hazret-i İsmâil, babası Hazret-i İbrâhim tarafından Allah’a kurban edilmesi dolayısıyla şiirde yer alır. Allah’ın her ikisinin teslimiyeti ve imanına karşılık kurbanlık olarak İbrâhim’e İsmâil’in yerine bir koç göndermesi kıssasına telmih

⁸⁶ Mehmet Aycı, “Melun”, *Hece Dergisi* 324 (Aralık 2023), 13.

⁸⁷ Ayşe Çelikkaya, “Filistin’de Son Salıncak”, *Hece Dergisi* 324 (Aralık 2023), 16.

vardır. Gazze'de ölen insanlığın selasını Hazret-i Bilâl'in okumasını ister şair. Gazze, tüm vücudunu yaralar saran Eyyûb Peygamber'in kabuk tutan yaralarını tekrar kanatan bir yaradır.

*“Tüm kıyular kendi Yusuf’unu bekler
Ruhunu inciten bilmeyi boş ver!
Bebeklere ve taşlara sorulduğunda
“Neye tanıklık ettin” diye
Bilâl’in sesi yükselsin! Yerde bir insanlık selası.
Her şeyi bilmek isteyen bildiğini neresinde taşıyın?
İnsanı insandan gizleyeni hatırla
İki gülüş arasında saklanan gözyaşını
Dünyanın verdiği mühletin dünyanın ömründen kısalığını.
...
Bıçağına selam veren İsmail’di
Olmasaydı İsmail başışlanır mıydı koç insana?
Sırrını sevdin, alıp sahiplendin düşünmeden hiç
Sahiplendin dağın taşın eliyle ittiğini
Her şey olmak istedin, olmayı nerende taşıydın?
Gazze! Zeytin dalında asılı portakal çiçeği
Eyüp’ün kabuklarında yara!”*

Hazret-i İsmâil'in Hazret-i İbrâhim tarafından Allah'a kurban edilmesine Özcan Ünlü “Bukandurmaz”⁸⁸ şiirinde yer vermiş ve Hazret-i Zekeriyyâ'nın Yahudiler tarafından öldürülmesini de hatırlatarak canını her iki peygamber için feda edebileceğini söylemiştir. Kalan canlarını da Kudüs savunmasında ön plana çıkan Filistinlilerin isimlerini anarak onlara verebileceğini belirtmiştir. Zulme uğrayan Kudüs ve Gazze için üzülen ancak elinden bir şey gelmeyen bir insanın vicdan sızısı vardır şiirde.

*“Çok oldu unutalı rica ederim
Artık bahaneler baştan sona kan
Şimdi benim bugün dokuz canım mı olsun
Bir canım Ahed’e feda mı olsun
Bir canım Zekeriya’ya müjde
Bir canım Ramez’e hayat mı olsun*

⁸⁸ Özcan Ünlü, “Bukandurmaz”, *Benim Adım Kudüs*, 162.

*Bir canım İsmail'e kurban
Kalan beş can sıcak yorgan altında
Utanç içinde bir titreme mi olsun
Söyle vicdan susma kaç canım olsun”*

Yasin Mortaş, “Kudüs Ağrısı”⁸⁹ şiirinde Hazret-i İsmâil'e, annesi Hazret-i Hâcer'le birlikte yer vermiştir. Mortaş, Hazret-i Hâcer'in Allah'a sığınarak ve yalvarır hâlde Safa ve Merve arasında gidip gelerek çölde oğlu İsmâil için su araması hadisesine değinmiştir. Hazret-i İbrâhim, oğlu İsmâil ve karısı Hâcer'i Allah'tan gelen bir emirle o zamanlar tamamen çöl olan Mekke'ye, bugünkü Kâbe yakınlarına bırakmıştır. Yanlarına az miktarda yiyecek ve su vererek Allah'a onları koruması ve onlara yiyecek vermesi için dua ederek Kenan iline (Filistin) dönmüştür. Hazret-i Hâcer'in, oğlunun susuzluktan ölmemesi için su ararken Safa ve Merve dağları arasında gidip gelmesi üzerine Allah Hazret-i İsmâil'in durduğu yerden zemzem suyu çıkartmış ve Hazret-i Hâcer'in dualarına karşılık vermiştir. Onun iki dağ arasında gidip gelmesi, yani sa'y etmesi Müslümanların Hac görevlerinden biri olmuştur. Bu şekilde Müslümanlar Hazret-i Hacer ve Hazret-i İsmail'i hac ibadetinde anarlar. Yasin Mortaş, bu hadiseye telmihte bulunmakla birlikte kendisini Hazret-i Hacer'in sa'yına benzetmiş ve Mescid-i Aksa'ya seslenmiştir. Hazret-i Hâcer ve Hazret-i İsmâil'in yaşadığı mutluluğu Kudüs için de dilemiştir.

*“Gözlerimizi yakan ateşe
serpilsin zemzem
Bir Hacer sevinci aksın aksın
Kudüs çeşmelerinden

Dudaklarının çatlağını
Besmeleler onarsın
Ve Kudüs tepesinde otursun
abdestini tazelesin İsmail
anneler sevinç emzirsin
gün dönsün dönsün
silkelensin karanlığın üzerine

Ben bir say'ım
senin incelen sevincine
çelikler öğütüyorum”*

⁸⁹ Yasin Mortaş, “Kudüs Ağrısı”, *Benim Adım Kudüs*, 142.

Sonuç

Kudüs en huzurlu ve adaletli günlerini İslâm hakimiyeti altındayken yaşamıştır. Araştırmacılara göre bunun sebebi Müslümanların Kudüs'e dair kapsayıcı bir vizyon geliştirmeleri ve başkalarının mevcudiyetlerine ve kutsal değerlerine karşı saygın davranmalarıdır. Mazlum Kudüs için bu son derece mühim bir ihtiyaç idi. Müslümanların Kudüs'teki haklarını bilmeleri ve bu haklara sahip çıkabilmeleri, Kudüs'ün inanç boyutunda değerini anlayabilmeleri ancak Kudüs'ün tarihini iyi anlamakla mümkün olmuştur. Kudüs'ün tarihini ve önemini anlamada Peygamber kıssaları çok önemli bir yere sahiptir.

Kudüs'te yaşanan olaylar gerek tarihî gerek coğrafi gerekse dinî boyutuyla Modern Türk şiirinde, bilhassa İslâmî hassasiyete sahip şairler tarafından konu edilmiştir. Ancak Kudüs'ün Klasik Dönem sonrası Türk şiirinde yer alması biraz zaman almıştır. Klasik Dönemde hacnâmeler, fetihnameler ve miraçnâmelerde Kudüs'e değinen Türk Edebiyatı, Cumhuriyet Dönemi'nde Orta Doğu'dan uzaklaşarak iç sorunlara yönelmiştir. Bu sebeple 1960'lara kadar Türk şiirinde Kudüs ve Orta Doğu anlatılmamıştır. Türk şiirinin bakışını ilk kez Kudüs'e ve diğer İslam ülkelerine çeviren "Ey Yahudi" başlıklı şiiriyle Sezai Karakoç olmuştur. Daha sonra Nuri Pakdil, M. Akif İnan, Cahit Zarifoğlu gibi isimler Karakoç'u takip etmiş ve Kudüs temalı şiirler yazarak Kudüs direnişine katılmışlardır. Nuri Pakdil'in çıkardığı Edebiyat Dergisi ve Cahit Zarifoğlu'nun yayımladığı Maveria dergisi de Kudüs meselesinin okura ulaştırılmasında önemli araçlar olmuştur. Zamanla edebiyat dergileri Filistin ve Kudüs'e yönelerek özellikle İsrail'in saldırıları medyaya yansıtıldığında İsrail'i, Amerika'yı şiirlerinde kınamışlardır. Filistin direnişinde bu şiirlerin önemi büyüktür. Ancak bazı metinlerde Kudüs davasına ilişkin derin öfke sebebiyle slogan üslubu ön plana çıkmış, estetik dil maksada bağlı olarak gölgelenmiştir. Cumhuriyet Dönemi şiir toplulukları incelendiğinde, İkinci Yenicilerin şiirlerinde Orta Doğu'ya yer verdikleri, ancak İslâmî bir nazarla ve hassasiyetle bakamadıkları için bu konuda istikrar sahibi olmadıkları ve Orta Doğu'nun sesini duyuramadıkları görülmektedir.

7 Ekim 2023'ten bu yana İsrail'in Gazze'de gerçekleştirdiği soykırıma duyulan öfke, isyan ve üzüntü de Kudüs'le birlikte şairlerin şiirlerinde bir tema olarak yer almıştır. Hem Gazze hem de Kudüs'ün birlikte anıldığı şiirlerde ortak metafor veya telmihler dikkati çekmektedir. Hazret-i Muhammed'in miraç mucizesi ve Kudüs'te bulunmuş peygamberlerin kıssaları Gazze ve Kudüs şiirlerinde ortak temalardır. Modern şairler miraçla kendi gönülleri ve benlikleri arasında bir alaka kurarak değişik imgeler kurmuşlar, Hazret-i Yûsuf'un düştüğü kuyuyu ya da Hazret-i İbrâhim'i içine atmak için Nemrut'un yaktığı ateşi bir metafor olarak kullanmışlardır. Çeşitli edebiyat dergilerinde ve şiir kitaplarında yayımlanan bu şiirler, Kudüs'ün peygamberler yurdu olduğunu vurgulaması ve okurları bu hususta hassasiyete davet etmesi bakımından önemlidir. Bu çalışmada Kudüs'ün ve Gazze'nin Müslümanlar için önemini vurgulamada peygamber kıssalarının ve Hazret-i Peygamber'in miraç mucizesinin ne denli öneme sahip olduğu şairler aracılığıyla kanıtlanmaya çalışılmıştır. Böylece şiirin toplumlar üzerindeki uyarıcı etkisi, tarihî ve dinî olayları aktarım gücü hatırlatılmak istenmiş, edebiyat aracılığıyla Kudüs'ün peygamberler yurdu olduğu vurgulanmıştır.

Kaynakça/Bibliography

- Adıgüzel, Güven. “Ortadoğu’da Edebiyatın Alinyazısı: Çünkü Şiir, Kanayan Yaraya Seslenir!”. *İtibar Aylık Dergi* 36 (Eylül 2014). 46.
- Akbaba, Şeref. “Darü’s-Selâm- Çağrı”. *Benim Adım Kudüs*. haz. Âdem Turan. İstanbul: İlke Yayıncılık, 2018. 90.
- Armstrong, Karen. “Kudüs Kutsal Şehir”. *Derin Tarih Kudüs Peygamber Kokulu Şehir Özel S. 10* (Kasım 2017). 7.
- Atay, Falih Rıfkı. *Zeytindağı*. İstanbul: Pozitif Yayınları, 1998.
- Avcı, Casim. “Kudüs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 13 Şubat 2018. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kudus#2-fethedilisinden-hacl-i-istilasina-kadar>
- Ay, Arif. *Şiirimin Şehirleri*. İstanbul: Okur Kitaplığı, 2011. 43.
- Aycı, Mehmet. “Kudüs Deyince”. *Benim Adım Kudüs*. haz. Âdem Turan. İstanbul: İlke Yayıncılık, 2018. s.178.
- Aycı, Mehmet. “Melun”. *Hece Dergisi* 324 (Aralık 2023). 13.
- Aycın, Hasan - Demirci, İbrahim. *Kudüs Ey Ey*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2017. 89.
- Bedir, Âtîf. “Zeytindağı”. *Benim Adım Kudüs*. haz. Âdem Turan. İstanbul: İlke Yayıncılık, 2018. 123
- Bedri, Yaşar. “Uzak Yakın Çöl Notları”. *Benim Adım Kudüs*. haz. Âdem Turan. İstanbul: İlke Yayıncılık, 2018. 69.
- Bozkurt, Nebi. “Kubbetü’s-Sahre”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 13 Şubat 2018. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kubbetus-sahre>
- Coşkun, Hatice. “Divan Şiirinde Yay ve Kâbe Kavseyn Mazmunu”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 31/31 (Aralık 2023). 117.
- Çakır, Erdal. “Tel’in Bildirisi”. *Haritada Kan Lekesi*, haz. Âsım Öz. İstanbul: Pınar Yayınları. s. 128-129.
- Çelikkaya, Ayşe. “Filistin’de Son Salıncak”. *Hece Dergisi* 324 (Aralık 2023). 16.
- Çubukcu, Asri. “Ebû Lübâbe el- Ensârî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 10 Mart 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-lubabe-el-ensari>
- Demirkent, Işın. “Kudüs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 13 Şubat 2018. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kudus#3-haclilar-donemi>
- Dolu, Alaattin. “Kudüs’ün Son Bahtiyar Günleri: Osmanlı İdaresi”. *Derin Tarih Kudüs Peygamber Kokulu Şehir Özel Sayı 10* (Kasım 2017). 106-107.
- Durman, Nurettin. “Ateşlerden Geçen Kim”. *Haritada Kan Lekesi*, haz. Asım Öz. İstanbul: Pınar Yayınları, 2009. 42-43.
- el-Awaisi, Abd Al-Fattâh “Resulullah’ın Beytülmakdis Fethine Dair Stratejik Planı”, *Derin Tarih Aylık Dergi Kudüs Peygamber Kokulu Şehir Özel Sayısı 10* (Kasım 2017), 37.
- el-Mevdûdi, Ebûl-alâ. *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber’in Hayatı*. Çev. Ahmed Asrar. İstanbul: Pınar Yayınları, t.y. 2053. Erişim 4 Mayıs 2018. file:///C:/Users/emirgan/Downloads/hz-peygamberin-hayati-mevdudi-ebu-abdulummin-tekin-mihci.pdf

- el-Yemenî, Muhammed. *Mekke Medine ve Kudüs'ün Faziletleri*. Haz. Gamze Beşenk. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2017.
- Emre, Ali. “Acıyla Sınanan”. *Haritada Kan Lekesi*. haz. Âsım Öz. İstanbul: Pınar Yayınları, 2009. 208-209.
- Emre, Ali. *Şiirimizde Ortadoğu* (İstanbul: Temmuz Yayınları, 2016). 31.
- Gemci, Mehmet. “Bir Bebek Sanki Ruhum”. *Benim Adım Kudüs*. haz. Âdem Turan. İstanbul: İlke Yayıncılık, 2018.132.
- Göçer, Ali. “Kudüs Çiçekleri”. *Edebiyat Dergisi* 38+73 (Şubat 1981). 2.
- İlhan, Attila. *Tutuklunun Günlüğü* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013). 66.
- İnan, Akif. “Mescid-i Aksâ”. *Akıncılar Dergisi* (Ekim 1979). 3.
- Karakoç, Sezai. “Ey Yahudi”. *Diriliş Dergisi* 1 (Ekim 1969). 47.
- Karakoç, Sezai. *Gün Doğmadan*. İstanbul: Diriliş Yayınları, 2016.
- Kılıç, Meryem. “Haber/Canlı Yayın/Son Gelişme”, *Karabatak Dergisi* 71 (Kasım Aralık 2023). 15.
- Kurtoğlu, Mehmet. “Savaşın Şehirleri”. *Şâirlerin Gazzesi/Geride Kalanların Türküsü*. haz. Âdem Turan. İstanbul: İlke Yayıncılık, 2009. 224-226.
- Lekesiz, Ömer. “Dünyamızın Aynası Kudüs” (Görüşmeci: Yasin Aktay, Görüşme Transkripsiyonu). *Dil ve Edebiyat Dergisi* 108 (Aralık 2017). 49.
- Mercan, Ahmet. “Kudüs”. *Yedi İklim Dergisi* 244 (Temmuz 2010). 43.
- Montefiore, Simon Sebag. *Bir Şehrin Biyografisi Kudüs*, Çev. Cem Demirkan. İstanbul: Pegasus Yayınları, 2016.
- Mortaş, Yasin. “Kudüs Ağrısı”. *Benim Adım Kudüs*. haz. Âdem Turan. İstanbul: İlke Yayıncılık, 2018. 142.
- Onay, Ahmet Talat. *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. haz. Cemal Kurnaz. Ankara: Kurgan Edebiyat, 2013. 425.
- Özbay, Mahmut. “Ortadoğu'nun Yapısı ve Kudüs Acısı”. *Edebiyat Ortamı Dergisi* 59. (Kasım-Aralık 2017). 86-87.
- Öztürk, Mustafa. “Türk Edebiyatında Kudüs Teması”. *Beytülmakdis Araştırmaları Dergisi* 17/2 (Kasım 2017). 49.
- Pala, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2011. 322.
- Pala, İskender. “Mühr-i Süleyman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* Erişim 5 Nisan 2018. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhr-i-suleyman>
- Sağlık, Şaban. “Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatında Şehir”. *Hece Dergisi Medeniyet, Edebiyat ve Kültür Bağlamında Şehirlerin Dili Özel Sayısı 18* (Haziran-Temmuz-Ağustos 2009). 320.
- Sevim, Ayşe. “Zeytin Dalı”. *Karabatak Dergisi* 37 (Nisan- Mayıs 2018). 6.
- Şeker, Sümeyye. “Kıyam”. *Yedi İklim Dergisi* 294 (Eylül 2014). 22.
- Teber, Mehmet. “Kudüs'e Sesleniş”. *Muhit Dergisi* 47 (Kasım 2023). 134.
- Tertibi, Muhammed Fuâd Abdülbâki. *İslâm'ın İki Büyük Bilgesi Buhârî ve Müslim'in İttifak Ettikleri Hadisler*. Çev. Abdullah Feyzi Kocaer. Konya: Hüner Yayınları, 2005. 73.

- Tomar, Cengiz. “Geçmişten Günümüze Kudüs Sorunu”. *Üsküdar Kültür Sanat ve Medeniyet Dergisi* 5 (2017). 45.
- Tuz, Burhan. “Kudüs Göğsümde Bir İkamet Belgesi Ya Ali”. *Yedi İklim Dergisi* 405 (Aralık 2023). 153.
- Uçar, Nurgül. “Ölüm Alınır”. *Karabatak Dergisi* 71 (Kasım-Aralık 2023). 66.
- Ural, A. Ali. “Cemre”. *Karabatak Dergisi* 37 (Mart- Nisan 2018). 5.
- Ural, A. Ali. *Mara ve Öteki Şiirler*. İstanbul: Şule Yayınları, 2017. 31-33.
- Ünlü, Özcan. “Bukandurmaz”. *Benim Adım Kudüs*, haz. Âdem Turan. İstanbul: İlke Yayıncılık, 2018. 162.
- Yakarar, Harun. “Lübabe Direği”. *Muhit Dergi* (Aralık 2023 48). 95.
- Yavuz, Salih Sabri. “Mi’râc”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 13 Şubat 2018. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mirac>
- Yazıcı, Âdem. “Mümkün Değil”. *Muhit Dergisi* 34 (Ekim 2022). 15.
- Yerlioğlu, Sevgi. “O Dizleri Kuşanan”. *Karabatak Dergisi* 71 (Kasım-Aralık 2023). 18.
- Yılmaz, Saim. “İslâm Tarihinde Kudüs”. *Yedi İklim Dergisi* 75-76 (Haziran-Temmuz 1996). 33.
- Zebîdî, Zeynü’ d-dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdi’l – Lâtîfi’z. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*. nşr.Kâmil Miras. 10. Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 1976.